

А.М. Пижик, Г.С. Черевичний

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
ІСТОРІЇ В ШКОЛІ:**
навчально-методичні рекомендації
до вивчення дисципліни та проходження
педагогічної практики студентами

Київ – 2020

А.М. Пижик, Г.С. Черевичний

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
ІСТОРІЇ В ШКОЛІ:
навчально-методичні рекомендації
до вивчення дисципліни та проходження
педагогічної практики студентами**

Київ
ТОВ “Видавництво “Юстон”
2020

УДК 94(477)
ПЗ2

*Рекомендовано до друку на засіданні
кафедри новітньої історії України
історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
протокол №5 від 28 листопада 2019 р.*

Рецензенти:

Даниленко В.М., доктор історичних наук, професор;
Слюсаренко А.Г., доктор історичних наук, професор.

Пижик А. М., Черевичний Г. С.

ПЗ2 Методика викладання історії в школі:
навчально-методичні рекомендації до вивчення дисципліни та
проходження педагогічної практики студентами. 2-е
перероблене та доповнене видання. – К.:ТОВ “Видавництво
“Юстон”, 2020. – 125 с.

ISBN 978-617-7854-43-1.

У другому виданні розширено матеріал, присвячений
основам викладання історії в середній школі з врахуванням
сучасних підходів до освітнього процесу. Автори узагальнили
існуючий досвід і розробили практичні рекомендації студентам
щодо підготовки та проведення уроків з історії під час
проходження педагогічної практики в школах.

УДК 94(477)

ISBN 978-617-7854-43-1

© А.М. Пижик, Г.С. Черевичний, 2020

Зміст

РОЗДІЛ 1.

Методика викладання історії
як науково-педагогічна дисципліна.....4

РОЗДІЛ 2.

Компетентнісний підхід до навчання.
Історична предметна компетентність.....10

РОЗДІЛ 3.

Навчальний історичний матеріал: факти і теорія.....25

РОЗДІЛ 4.

Методи навчання історії.....31

РОЗДІЛ 5.

Урок історії в сучасній школі.....55

РОЗДІЛ 6.

Робота з текстом на уроках історії.....65

РОЗДІЛ 7.

Використання інформаційних технологій
у навчанні історії.....70

РОЗДІЛ 8.

Підготовка студента-практиканта до уроку.....77

Список використаної літератури98

Додатки101

Розділ 1.

Методика викладання історії як науково-педагогічна дисципліна

Освіта в Україні переживає період трансформації і докорінної зміни змісту навчання. Нова теоретична та нормативна база втілені у Законах України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про фахову передвищу освіту» (2019 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), Концепції нової української школи (2016 р.), які впроваджують реформу освітньої системи і визначають мету освіти та шляхи її втілення. Реформування системи освіти та її практична реалізація залежать від різних факторів, серед яких важливе місце займає підготовка нових педагогічних кадрів.

Педагогів для нової української школи готують у класичних та профільних педагогічних університетах. Підготовка вчителів для сучасної школи спирається не лише на отримання необхідних фахових компетентностей, а й включає опанування новітніх досягнень різних наук, насамперед педагогіки, психології. Теоретичною складовою фахових компетентностей педагога студенти опановують під час лекцій і семінарських занять, а практичний досвід здобувають безпосередньо в школі під час проходження педагогічної практики.

Практична складова у формуванні вчителя має надзвичайно важливе значення. Підготовка вчителя історії спира-

ється на поєднанні існуючого досвіду опанування фахових історичних, педагогічних, психологічних дисциплін та проходження практик у школах, які втілюють передові технології в освітньому процесі.

Розпочинаючи свою роботу в школі студенти мають чітко усвідомлювати відповідь на такі запитання: Навіщо вчити? Чому вчити? Як вчити? На ці запитання дає відповідь спеціальна науково-педагогічна дисципліна – **методика викладання історії**, яка як частина педагогічної науки досліджує процес викладання історії з метою використання його закономірностей для подальшого підвищення ефективності навчання, виховання і розвитку підростаючого покоління, а як навчальна дисципліна дає студентам базові теоретичні знання, що становлять основу професійної підготовки майбутнього вчителя історії, формує уявлення про методи, прийоми та засоби навчання на уроках історії в школі.

Слово «методика» в перекладі з давньогрецької мови означає «шлях дослідження», «спосіб пізнання». Предметом методики є теорія і практика навчання основам історичної науки, сам процес викладання історії з його закономірностями і зв'язками з іншими науками, в першу чергу з історією, педагогікою та психологією.

Історія як шкільний курс має своєю підставою історію як науку, але це не зменшена її модель. Методика викладання історії має свої складні, специфічні завдання: відібрати основні дані історичної науки відповідно до сучасних вимог до школи, побудувати викладання історії так, щоб учні отримали найбільш оптимальну і ефективну освіту, виховання і розвиток, здобули поряд із ключовими ще й не менш важливу історичну компетентність.

Якщо розвиток історичної науки впливає на зміст історії як навчального предмету, то педагогічна наука визначає об'єм і рівень абстракції історичних знань, що повідомля-

ються. Для того, щоб досягти успіху у навчанні історії, треба враховувати досягнення педагогіки у вирішенні різноманітних практичних проблем викладання. Методика викладання історії тісно зв'язана з психологією. Обираючи той або інший метод навчання методика викладання історії спирається на вікові особливості учнів, враховує їхні індивідуальні можливості.

Хоча методика викладання історії пов'язана з іншими науками і на них спирається, проте вона має свою галузь дослідження, відмінну від інших наук. Методика викладання історії як науковий напрям педагогіки розробляє зміст, організацію і методи навчання відповідно до вікових особливостей учнів, керуючись завданнями підготовки національно свідомих, всебічно розвинутих людей.

Сучасні навчальні програми з історії підкреслюють, що **метою шкільної історичної освіти є:**

- а) формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці;
- б) виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної країни та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей, а також на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві;
- в) прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей.

Крім цього для старшої школи (10-11 класи) метою історичної освіти визначено сприяти формуванню в учнів/учениць національно-культурної ідентичності, патріотичного світогляду, активної соціальної та громадянської позиції, по-

чуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.

Реалізація мети історичної освіти в школі здійснюється через **розвиток основних складових історичної свідомості:**

- а) накопичення знань про основні події, явища та процеси, їх давніші та сучасні інтерпретації,
- б) оволодіння способами розумових дій, необхідних для розуміння минулого, осягнення сучасного і прогнозування майбутнього, а саме: бачення зв'язку між історичними подіями та явищами (логічне мислення); уміння оцінювати їх під різними кутами зору (критичне мислення); знаходження нових аспектів змісту чи нових способів розв'язання проблем (творче мислення); співпереживання людям, що опинилися у вирі несприятливих історичних подій (емпатійне мислення).

Пріоритетними завданнями шкільної історичної освіти є:

- поглиблення інтересу до історії як сфери знань і навчального предмета, розвиток мисленневих здібностей та умінь, необхідних для розуміння сучасних викликів;
- набуття системних знань про факти, події, явища, тенденції в Україні та світі з позицій: цінності життя людини, досвіду українського державотворення, утвердження гідності й соборності Українського народу, значення європейських культурних і правових традицій для суспільних процесів в Україні, зміцнення національних інтересів і суверенітету, цілісності та непорушності кордонів Української держави в контексті світового історичного процесу;
- розвиток історичного, критичного та творчого мис-

лення, здатності розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед країною та світом;

- спонукати до усвідомлення національного інтересу, необхідності захисту суверенітету, територіальної цілісності своєї держави в умовах реальних військово-політичних, інформаційних та інших викликів;
- долучений до духовних і культурних надбань і цінностей, історико-культурних традицій українського й інших народів;
- сприяння формуванню політичної та правової культури, громадянської самосвідомості, пошани до державної символіки України в гармонійному поєднанні із національними та загальнолюдськими цінностями.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти **історичний компонент забезпечує:**

- розвитку інтересу учнів до історії як сфери знань і навчального предмета, власних освітніх запитів учнів і вміння їх задовольняти;
- отримання та засвоєння системних знань про головні події, явища та тенденції в історії України та світу;
- ознайомлення учнів з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому;
- визначення, відбір і використання у процесі пошуку інформації про минуле різних видів історичних джерел, у тому числі текстових, візуальних та усних, артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища (музеїв, архівів, пам'яток культури та архітектури), а також інформаційно-комп'ютерних технологій;
- вміння представляти обґрунтовані та структуровані

знання з історії, власне розуміння історії з використанням відповідного понятійного апарату та виважено розглядати контраверсійні і суперечливі теми.

Надзвичайно важливе завдання, яке виконує школа, це формування та розвиток національної самосвідомості та історичного мислення. Історичне мислення виявляється в загальному розумінні історичного процесу в його різноманітності й суперечності; умінні аналізувати історичні джерела; виявляючи упереджену інформацію, зіставляти і оцінювати історичні теорії та гіпотези; намагання самостійно з'ясувати причини виникнення того чи іншого історичного явища; прогнозувати майбутнє спираючись на досвід минулого тощо.

Завдання розвитку історичного мислення учнів, формування в них розумової самостійності вимагають під час викладання історії виваженого поєднання фактичного матеріалу і теоретичних узагальнень, відповідних методів навчання.

Розділ 2.

Компетентністний підхід до навчання. Історична предметна компетентність

Сучасний етап у розвитку системи освіти в Україні пов'язаний з упровадженням компетентнісного підходу до формування змісту та організації освітнього процесу. Перенесення акцентів від змісту освіти до результатів навчання, від знань до розвитку особистості стає найважливішим фактором визнання і застосування компетентнісного підходу у середній і вищій школах.

Компетентністний вимір в освіті пов'язаний з діяльнісним та особистісно-орієнтованим підходами до навчання, оскільки стосується особистості учня і може бути реалізований і перевірений тільки в процесі виконання конкретним учнем певного комплексу дій. Компетентності на відміну від узагальнених, універсальних знань мають практико-орієнтований характер.

Навчальні програми з шкільних історичних предметів затверджені Міністерством освіти та науки України містять компетентністний потенціал предметів за ключовими компетентностями, інтегровані змістові лінії, предметну історичну компетентність та її елементи.

Навчальні програми з історичних предметів визначають сутність та спрямованість **інтегрованих змістових ліній**.

Інтегровані змістові лінії співвідносяться з ключовими компетентностями, опанування яких забезпечує формування

Компетентнісний потенціал предмета (за ключовими компетентностями)

№ з/п	Ключові компетентності	Компоненти
1	2	3
1	Спілкування державною (і рідною, в разі відмінності) мовами	<p>Уміння: доступно і переконливо висловлювати думки, використовувати виражальні можливості мови для опису подій минулого і сучасності, ре-агувати мовними засобами на соціальні й культурні явища; розпізнавати мовні засоби впливу, розрізняти техніки переконування та маніпуляції; вести аргументовану дискусію на відповідну тематику; читати і розуміти перекладені та адаптовані українською літературною мовою писемні джерела, авторські публікації на історичні й соціально-політичні теми; творити українською мовою (усно і письмово) тексти історичного та соціального змісту.</p> <p>Ставлення: повага до української як державної / рідної (у разі відмін-ності) мови, зацікавлення її розвитком, розуміння цінності кожної мови; критичне сприймання інформації історичного та суспільно-політичного характеру; толерантне ставлення до альтернативних висловлювань інших людей.</p> <p>Навчальні ресурси: доповідь, виступ, дискусія.</p>
2	Спілкування іноземними мовами	<p>Уміння: читати і розуміти науково-популярні публікації та художні твори історичного змісту іноземною мовою; знаходити потрібну ін-формацію про світ іноземними мовами; створювати іноземною мовою інформацію про минуле й сучасні суспільні (зокрема культурні) процеси</p>

1	2	3
		<p>в Україні; спілкуватися з однолітками, які представляють різні країни, для взаємообміну знаннями з історії.</p> <p>Ставлення: інтерес до історії культурного, економічного й суспільно-політичного життя країн регіону, Європи і світу.</p> <p>Навчальні ресурси: іншомовні науково-популярні публікації, адаптовані художні твори іноземною мовою.</p>
3	Математична компетентність	<p>Уміння: оперувати цифровими даними, математичними поняттями для пізнання і пояснення минулого й сучасних суспільних подій, явищ і процесів; перетворювати джерельну інформацію з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема тощо); будувати логічні ланцюжки подій, вчинків; використовувати статистичні матеріали у вивченні історії.</p> <p>Ставлення: прагнення обирати раціональні способи пояснення подій минулого, причин і можливих шляхів розв'язання сучасних соціальних, політичних, економічних проблем.</p> <p>Навчальні ресурси: джерела із статистичними даними у формі діаграм, таблиць, графіків тощо.</p>
4	Основні компетентності у природничих науках і технологіях	<p>Уміння: пояснювати та оцінювати вплив природного середовища на життя людини в окремі історичні періоди; розкривати зміст і значення господарських, промислових, наукових і науково-технічних революцій, вплив на суспільне життя технологій, технічних винаходів і наукових теорій.</p> <p>Ставлення: сталий інтерес до науково-технічного прогресу та здобутків природничих наук; визнання цінності природних ресурсів для збереження</p>

1	2	3
1		та майбутніх поколінь, готовність раціонально їх використовувати в повсякденному житті; сміливо реагувати на ризики екологічних загроз, долучаючись до громадських акцій на захист природи. Навчальні ресурси: матеріали про розвиток природничих наук у різні історичні періоди.
5	Інформаційно-цифрова компетентність	Уміння: використовувати цифрові технології для пошуку потрібної історичної та соціальної інформації, її напромадження, перевірки і впорядкування; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією соціального та історичного змісту під час аналізу повідомлень електронних медіа; виявляти джерела й авторів інформації, робити коректні посилання. Ставлення: дотримання визначених норм поведінки і моральних правил у роботі з соціальною інформацією, зокрема дотримання авторського права. Навчальні ресурси: публікації на історичну, соціально-політичну тематику, електронні інформаційні ресурси, цифрові бібліотеки.
6	Уміння вчитися впродовж життя	Уміння: визначати власні навчальні цілі в соціальній сфері й галузі знань про минуле; аналізувати процес власного навчання, відстежувати зміни у сприйнятті інформації; знаходити й опрацьовувати джерела соціальної та історичної інформації; критично аналізувати й узагальнювати здобуті відомості й досвід.

1	2	3
		<p>Ставлення: розуміння соціальної ролі освіти в минулому і тепер, відкритість до сталого самонавчання, бажання ділитися знаннями з іншими.</p> <p>Навчальні ресурси: матеріали, в яких відображено алгоритми опрацювання інформації соціального та історичного змісту.</p>
7	Ініціативність і підприємливість	<p>Уміння: використовувати досвід пізнання історії для вибору дійових життєвих стратегій; виявляти можливості й загрози для майбутньої професійної та підприємницької діяльності, аналізуючи світовий досвід та уроки минулого; працювати для загального добра громади; генерувати нові ідеї, оцінювати переваги і ризики, вести перемовини, працювати самостійно і в групі; планувати, організовувати, реалізовувати індивідуальні чи командні проекти (зокрема дослідницько-пошукового характеру), представляти їх результати.</p> <p>Ставлення: готовність використовувати досвід історії для самопізнання й досягнення добробуту; усвідомлення важливості дотримання етичних норм підприємницької діяльності та потреби розвитку соціально відповідального бізнесу; зважений підхід до ухвалення рішень, що несуть ризики, ґрунтований на досвіді минулого і сучасного соціального життя.</p> <p>Навчальні ресурси: біографії історичних постатей, відомих підприємців-меценатів, які розвивали українську культуру.</p>

1	2	3
8	Соціальна та громадянська компетентності	<p>Уміння: критично аналізувати джерела масової інформації для протистояння деструктивним і маніпулятивним технікам впливу; знаходити переконливі історичні приклади вирішення конфліктів; працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий, зокрема взятий з історії, досвід; бути активним і відповідальним членом громадянського суспільства, що знає права людини і вміє їх захищати; ухвалювати зважені рішення, спрямовані на розвиток місцевої громади і суспільства, використовуючи знання з історії та інших соціальних дисциплін; ефективно співпрацювати з іншими, ініціювати та реалізовувати проекти екологічного, соціального характеру.</p> <p>Ставлення: ідентифікування себе як особистості й громадянина України; усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки); співпереживання за долю рідних і близьких, інших осіб, що потребують допомоги і підтримки; пошанування досвіду й цінностей власного й інших народів, держав, релігій і культур; толерантне сприйняття і ставлення до життєвої позиції іншого; волонтерство, підтримка громадських проєктів та ініціатив.</p> <p>Навчальні ресурси: Конституція України, міжнародні правові акти, біографії історичних постатей, сучасна публіцистика.</p>

1	2	3
9	Обізнаність та самовираження у сфері культури	<p>Уміння: образно мислити та уявляти; інтерпретувати твори мистецтва; розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному багатокультурному світі; окреслювати основні тенденції розвитку культури в минулому та сьогодні; використовувати мистецькі артефакти для пізнання минулого, осмислювати твори мистецтва в історичному контексті; зіставляти досягнення української культури з іншими культурами; виявляти вплив культури на особу та розвиток цивілізації.</p> <p>Ставлення: свідоме збереження і розвиток власної національної культури, повага до культур інших народів; відповідальна поведінка та піклування про пам'ятки української і світової культури; відкритість до міжкультурного діалогу.</p> <p>Навчальні ресурси: твори мистецтва, творчі проекти, інтерактивні заняття в музеях, галереях тощо.</p>
10	Екологічна грамотність і здорове життя	<p>Уміння: змінювати навколишній світ засобами сучасних технологій без шкоди для середовища; уміння надавати допомогу собі й тим, хто її потребує; ухвалювати рішення, обмірковуючи альтернативи і прогножуючи наслідки для здоров'я, добробуту і безпеки людини; регулярно практикувати фізичну діяльність, демонструвати рухові вміння й навички з фізичної культури та використовувати їх у різних життєвих ситуаціях.</p>

Продовження табл.

1	2	3
<p>Ставлення: відповідальне ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей; дотримання морально-етичних і правових норм, правил екологічної поведінки в доквіллі; ціннісне ставлення до навколишнього середовища як до потенційного джерела здоров'я, добробуту та безпеки людини і спільноти, усвідомлення важливості бережливого природокористування, відповідальність за власну діяльність у природі; усвідомлення значення здоров'я для самовираження та соціальної взаємодії.</p> <p>Навчальні ресурси: соціальні / екологічні проекти; моделювання соціальних ситуацій, зокрема впливу природного та техногенного середовища на здоров'я і безпеку людини; мультимедійні презентації до проектів щодо добробуту, здоров'я і безпеки; інформація про історію спортивного руху в Україні.</p>		

ціннісних і світоглядних орієнтацій учня, що визначають його поведінку в життєвих ситуаціях. Змістові лінії відображають провідні соціально й особистісно значущі ідеї, що послідовно розкриваються у процесі навчання і виховання учнів. Навчання по змістових лініях реалізується через актуалізацію відповідних знанневих, діяльнісних і оцінних ціннісних компонентів, творчу роботу при міжпредметній та внутрішньопредметній інтеграції, позакласну роботу і роботу гуртків за інтересами, участь у загальнонаціональних учнівських конкурсах.

Змістова лінія **«Екологічна безпека та сталий розвиток»** передбачає формування в учнів соціальної активності, відповідальності та екологічної свідомості, готовності брати участь у вирішенні питань збереження довкілля і розвитку суспільства, усвідомлення важливості сталого розвитку для майбутніх поколінь. Учні 5–6 класів орієнтують на сприйняття природи як цілості, взаємозв'язку людини і природного середовища, залежність людини від природних ресурсів, бережливе ставлення до природного середовища. Учні 7–9 класів орієнтують на розуміння взаємозв'язку між культурним, соціальним, економічним і технологічним розвитком людства; важливості біологічної й культурної багатоманітності та екологічної стабільності; відповідальність людини за збереження природи; навчають замислюватися над проблемами навколишнього середовища та шляхами їх розв'язання. Учні 10–11 класів орієнтують на особисту відповідальність за сталий розвиток, зокрема на такі способи діяльності, які забезпечують збереження навколишнього середовища, а також на оцінку й (за необхідності) зміну власних споживчих звичок і способу життя.

Реалізація змістової лінії **«Громадянська відповідальність»** сприятиме формуванню діяльного члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функ-

ціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями і почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці. Учні 5–6 класів орієнтують цінувати демократичний устрій, спільну діяльність, громадянську ініціативу й роботу, засновану на добровільності; бути ініціативним, формувати власну думку й уміти її висловлювати. Учні 7–9 класів орієнтують пізнавати і захищати свої права і права інших людей, розуміти зв'язок між громадянською позицією й розвитком суспільства; навчають усвідомлювати свою роль у суспільстві та відповідальність за його стан. Учні 10–11 класів орієнтують на усвідомлення своєї ролі в суспільстві, набуття вмінь приймати рішення, розуміння важливості громадських ініціатив та участі в їх реалізації.

Вивчення питань, що належать до змістової лінії **«Здоров'я і безпека»**, має на меті сформувати учня як духовно, емоційно, соціально й фізично повноцінного члена суспільства, здатного дотримуватися здорового способу життя і формувати безпечне життєве середовище. Учні 5–6 класів навчають прагнути до усвідомлено-здорового розвитку, цінувати здоров'я і безпечну поведінку, знати джерела небезпеки й уникати небезпечних ситуацій, правильно поводитися в критичних і небезпечних ситуаціях. Учні 7–9 класів навчають осмислювати свої рішення і поведінку з огляду збереження здоров'я і безпеки, знати й цінувати права, обов'язки і відповідальність щодо безпеки власної й оточуючих людей, розуміти залежність між здоров'ям громадян і розвитком суспільства. Учні 10–11 класів навчають знати і розуміти права, обов'язки і відповідальність, що пов'язані з дотриманням правил безпеки, розвивають уміння здорової й безпечної поведінки, орієнтують на розуміння взаємозалежності між колективною й індивідуальною безпекою.

Змістова лінія **«Підприємливість та фінансова грамотність»** спрямована на розвиток лідерських ініціатив, здатність успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі, забезпечення кращого розуміння молодим поколінням українців практичних аспектів фінансових питань (здійснення заощаджень, інвестування, запозичення, страхування, кредитування тощо). Учні 5–6 класів орієнтують на ініціативність і важливість роботи в цільових групах; навчають планувати діяльність, брати участь у спільних заходах, розуміти важливість економічного розвитку на засадах вільного підприємництва. Учні 7–9 класів орієнтують на розуміння зв'язку громадського і підприємницького секторів, навчають формувати власні (пов'язані з підприємницькою діяльністю) задуми і проекти, розуміти соціальну відповідальність підприємця. Учні 10–11 класів орієнтують на усвідомлення і вивчення культурної багатоманітності світу, розвиток власної культурної свідомості, набуття знань про становлення та взаємодію національних культур.

Для 10-11 класів додаються відповідно до навчальної програми ще три змістові лінії.

Змістова лінія **«Культурна самосвідомість»** спрямована на розвиток школяра як особистості, яка розуміє роль культури у формуванні мислення, усвідомлює зміни різних культур упродовж історії, має уявлення про різноманіття культур та їх особливості, цінує свою культуру і культурну багатоманітність світу. Учні 10–11 класів орієнтують на усвідомлення і вивчення культурної багатоманітності світу, розвиток власної культурної свідомості, набуття знань про становлення та взаємодію національних культур.

Під час вивчення питань, що належать до змістової лінії **«Інформаційне середовище»**, головною метою є зростання учня як людини, яка сприймає і розуміє навколишнє інфор-

маційне середовище, здатна його критично аналізувати, а також діяти в ньому відповідно до своїх цілей і усталеної в суспільстві комунікативної етики. Учні 10–11 класів орієнтують на формування ефективних способів пошуку необхідної інформації, що охоплюють різні середовища і бази даних, на розвиток уміння критично аналізувати інформацію для прийняття особистих рішень.

Змістова лінія «**Цінності й моральність**» спрямована на формування учня як морально повноцінної людини, яка знає загальновизнані правила поведінки, дотримується їх у школі і поза школою, не байдужа до нехтування ними і за потреби реагує на це відповідно до можливостей. Учні 10–11 класів орієнтують на рефлексію про принципи власної поведінки і поведінки інших людей, застосування вмінь розв’язувати світоглядні (ціннісні, моральні) конфлікти і робити відповідальний вибір.

Комплексним показником рівня шкільної історичної освіти виступає **історична предметна компетентність** учнів, тобто здатність пізнавати минуле, заснована на знаннях, ціннісних орієнтирах і досвіді, набутих під час навчання. До **елементів історичної компетентності** належать: хронологічна компетентність, просторова компетентність, інформаційна компетентність, логічна компетентність, аксіологічна компетентність.

Хронологічна компетентність, тобто уміння орієнтуватися в історичному часі, встановлювати близькі та далекі причинно-наслідкові зв’язки, розглядати суспільні явища в конкретно-історичних умовах, виявляти зміни і тяглість життя суспільства.

Критеріями розвитку хронологічної компетентності визначають такі складні уміння учнів:

- розглядати суспільні явища у розвитку та в конкретно-історичних умовах певного часу;

- співвідносити історичні події, явища з періодами (епохами), орієнтуватися в науковій періодизації історії;
- використовувати періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу.

Просторова компетентність – уміння орієнтуватися в історичному просторі та знаходити взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і природного довкілля.

Критеріями її розвитку можуть виступати такі складні уміння учнів:

- співвідносити розвиток історичних явищ і процесів з географічним положенням країн та природними умовами;
- користуючись картою, пояснювати причини і наслідки історичних подій, процесів вітчизняної і всесвітньої історії, основні тенденції розвитку міжнародних відносин, пов’язані з геополітичними чинниками і факторами навколишнього середовища;
- характеризувати, спираючись на карту, історичний процес та його регіональні особливості.

Інформаційна компетентність – уміння працювати з джерелами історичної інформації, інтерпретувати зміст джерел, визначати їх надійність, виявляти і критично аналізувати розбіжності в позиціях авторів джерел.

Критеріями розвитку інформаційної компетентності є такі складні уміння учнів:

- самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел та відбиті в них історичні факти, явища, події;
- критично аналізувати, порівнювати та оцінювати історичні джерела, виявляти тенденційну інформацію;
- виявляти різні погляди на проблему, визнавати і сприймати таку різноманітність;

- користуватись довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації;
- систематизувати історичну інформацію, складаючи таблиці (хронологічні, синхроністичні, конкретизуючі, порівняльні та ін.), схеми, різні типи планів (простий, розгорнутий, картинний тощо).

Логічна компетентність – уміння визначати і застосовувати теоретичні поняття для аналізу й пояснення історичних подій та явищ, ставити запитання та шукати відповіді, розуміти множинність трактувань минулого та зіставляти різні його інтерпретації.

Критеріями її розвитку є такі складні уміння учнів:

- визначати історичні поняття та застосовувати їх для пояснення історичних явищ і процесів;
- аналізувати, синтезувати та узагальнювати значний обсяг фактів, простежуючи зв'язки і основні тенденції історичного процесу;
- визначати причини, сутність, наслідки та значення історичних явищ та подій, зв'язки між ними.

Аксіологічна компетентність – уміння формулювати оцінку історичних подій та історичних постатей, суголосну до цінностей та уявлень відповідного часу чи відповідної групи людей, осмислювати зв'язки між історією і сучасним життям.

Критеріями її розвитку виступають такі складні уміння учнів:

- порівнювати й оцінювати факти та діяльність історичних осіб з позиції загальнолюдських та національних цінностей, визначати власну позицію щодо суперечливих і уразливих питань історії;
- виявляти інтереси, потреби, протиріччя в позиціях соціальних груп і окремих осіб й їх роль в історич-

ному процесі, тенденції і напрями історичного розвитку;

- визначати роль людського фактору в історії, розкривати внутрішні мотиви і зовнішні чинники діяльності історичних осіб;
- оцінювати різні версії і думки про минулі історичні події, визнаючи, що деякі джерела можуть бути необ'єктивними.

Навчальні програми зі історичних предметів орієнтують учасників освітнього процесу на результативну діяльність. Визначені результати можна досягнути залучивши учнів/учениць до різних, переважно активних та інтерактивних видів навчальної діяльності, а також широкого використання в навчанні історії можливостей інших предметів.

Для постійного моніторингу та оцінки рівня сформованості предметних і ключових компетентностей мають використовуватися активні та інтерактивні методи, що забезпечують: включення учнів в активну пізнавальну та дослідницьку діяльність; можливість постановки та розв'язання проблемних завдань; використання обговорень, дискусій, навчальних ігор, навчальних проектів; можливість мультимедійного навчання, комп'ютерного моделювання; застосування самооцінки та зовнішньої експертної оцінки для відслідковування рівнів розвитку компетентності учнів. Доречно практикувати написання учнями есе, захист творчих робіт, презентацій.

Розділ 3.

Навчальний історичний матеріал: факти і теорія

Воснові шкільного історичного курсу лежить історія як наука, яка спирається на власні принципи і методи дослідження. Результати наукових досліджень визначають історичний матеріал для вивчення учнями з 5 по 11 клас. Засвоєння історичного матеріалу на уроках історії передбачає опанування учнями історичних фактів і теорії.

Слово «факт» походить від латинського «factum» – «дія», «зроблене». Історичний факт – це дійсна, не вигадана подія, те, що відбулося насправді. Фактом також вважається встановлене знання про минуле. Відповідно науковці виділяють кілька категорій історичних фактів: 1) об'єктивні факти минулого, що відображають дійсність; 2) інтерпретація цих фактів в історичних джерелах; 3) факти, що наводяться в працях істориків.

Історики виявили величезну кількість фактів, визначили їх час і місце здійснення. Факти аналізуються, систематизуються і узагальнюються для встановлення історичних зв'язків. Історичні факти можуть бути простими, які засвідчують якусь історичну подію (16 липня 1990 р. о 10.07 355 депутатів Верховної Ради УРСР проголосували за затвердження Декларації про державний суверенітет України) і складними, що позначають історичні явища (сукупність подій, що мають спільні ознаки – Українська революція від-

бувалася у 1917-1921 рр.) і процеси (зміна суспільних подій, пов'язаних між собою прямими або опосередкованими причинно-наслідковими зв'язками – проголошення незалежності України та розбудова української держави). Факти можуть бути політичні, економічні, соціальні тощо.

Педагогічна типологія історичних фактів пропонує виділяти головні та неголовні факти. Головними варто вважати факти, які: 1) вплинули на розвиток суспільства (24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР затвердила Акт проголошення незалежності України); 2) мають велике історичне значення, передають основний зміст історичного періоду (23 червня 1917 року за н.ст. I Універсал Української Центральної Ради); 3) містять важливі теоретичні відомості, необхідні для формування історичних понять, світоглядних ідей (українська соборність Акт Злуки між УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р.); 4) відрізняються образністю та емоційністю, здатні викликати зацікавленість і поглиблений інтерес учнів (у XI ст. Київ був одним із найбільших міст Європи, в п'ятдесят разів більшим за Лондон, в десять – за Париж).

Головні факти відбираються авторами програм і підручників для обов'язкового засвоєння і підлягають опрацюванню на уроці. Такі факти потрібні для розуміння історичного зв'язку, міцного запам'ятовування важливих подій. Головні факти пояснюють сутність історичного процесу чи періоду, відображують тенденції історичної епохи, вплинули на розвиток всього суспільства, і відіграють важливу роль у формуванні історичного мислення, ціннісних орієнтацій та світогляду.

Функції головних історичних фактів:

- визначення тенденцій у розкритті історичного змісту у підручнику / на уроці;
- свідчення суб'єктивної позиції автора/ вчителя;
- прояв соціального замовлення суспільства на вивчення певного типу особистості.

Неголовні історичні факти використовуються в навчальному історичному матеріалі для локалізації головних фактів у просторі і часі, їхньої кількісної характеристики, для встановлення хронологічних зв'язків між основними подіями й тлумачення їх тощо.

Засвоєння фактів на уроках історії дозволяє відобразити у свідомості учнів історичний процес, а також створюють фундамент для побудови теорії. Кожний приведений на уроці факт повинен розкривати сутність питання, сприяти засвоєнню основних теоретичних положень.

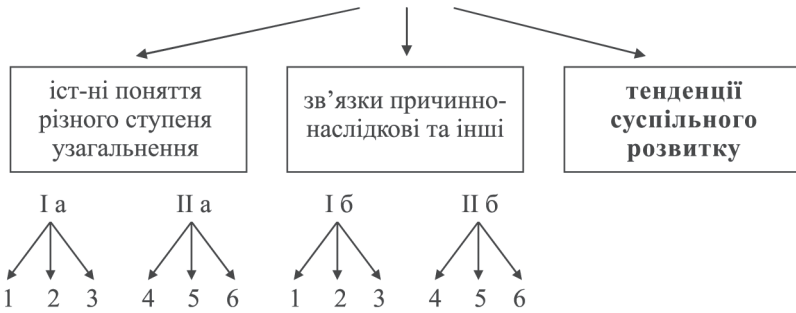
Важливим компонентом історичного матеріалу на уроках історії поряд з фактами є **теорія**. Термін «теорія» походить з грецької мови і перекладається як розгляд, дослідження. Цей термін має різні значення: 1) логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності; 2) сукупність узагальнених положень, які становлять певну науку чи розділ науки; 3) система поглядів з якоїсь проблеми чи питання; учення про які-небудь явища, факти.

Багато дидактиків-істориків розглядають оволодіння учнями теорією як основу розвитку їхньої навчальної компетентності. Теоретичні знання сприяють формуванню в учнів умінь самостійно здобувати знання, критично мислити. Теоретичні узагальнення у підручниках часто виділяють шрифтом чи якимось спеціальним символом, з тим щоб школярі звернули на них особливу увагу.

На уроках історії в школі важливо щоб учні розуміли поняття, які використовуються вчителями.

У філософському розумінні поняття – це форма мислення, яка є результатом узагальнення та виділення предметів деякого класу за загальними та специфічними для них ознаками.

Теорія як компонент навчального історичного матеріалу:

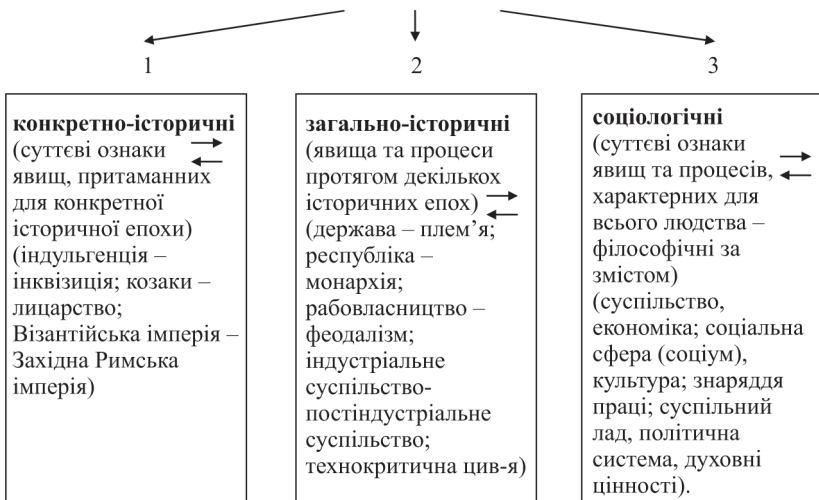

У методиці викладання історії поняття пояснюють як систематизоване усвідомлене знання про зв'язки, відношення, суттєві ознаки історичних явищ і процесів.

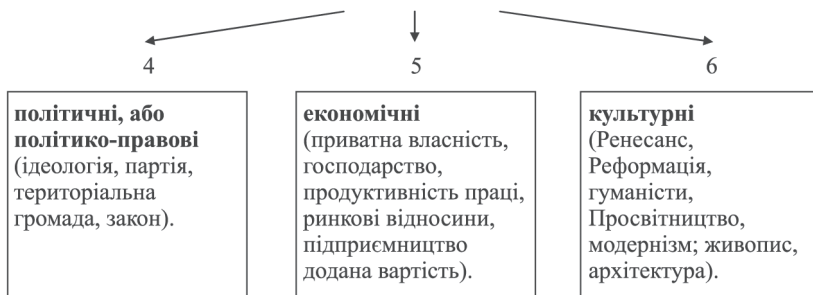
Критерії класифікації понять: (у методиці навчання історії)

I a

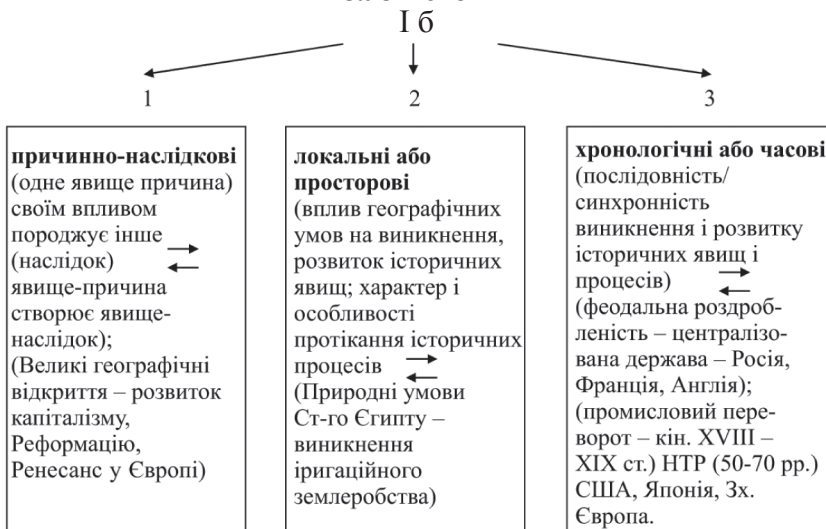
за ступенем узагальненості

II а
за характером замісту
 (яка сфера суспільного життя відображена у понятті)

Класифікація зв'язків між подіями і явищами за змістом

II б
за ступенем узагальненості

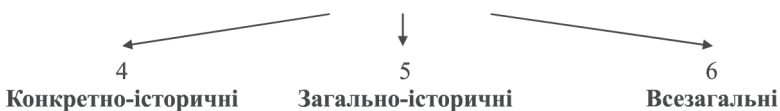
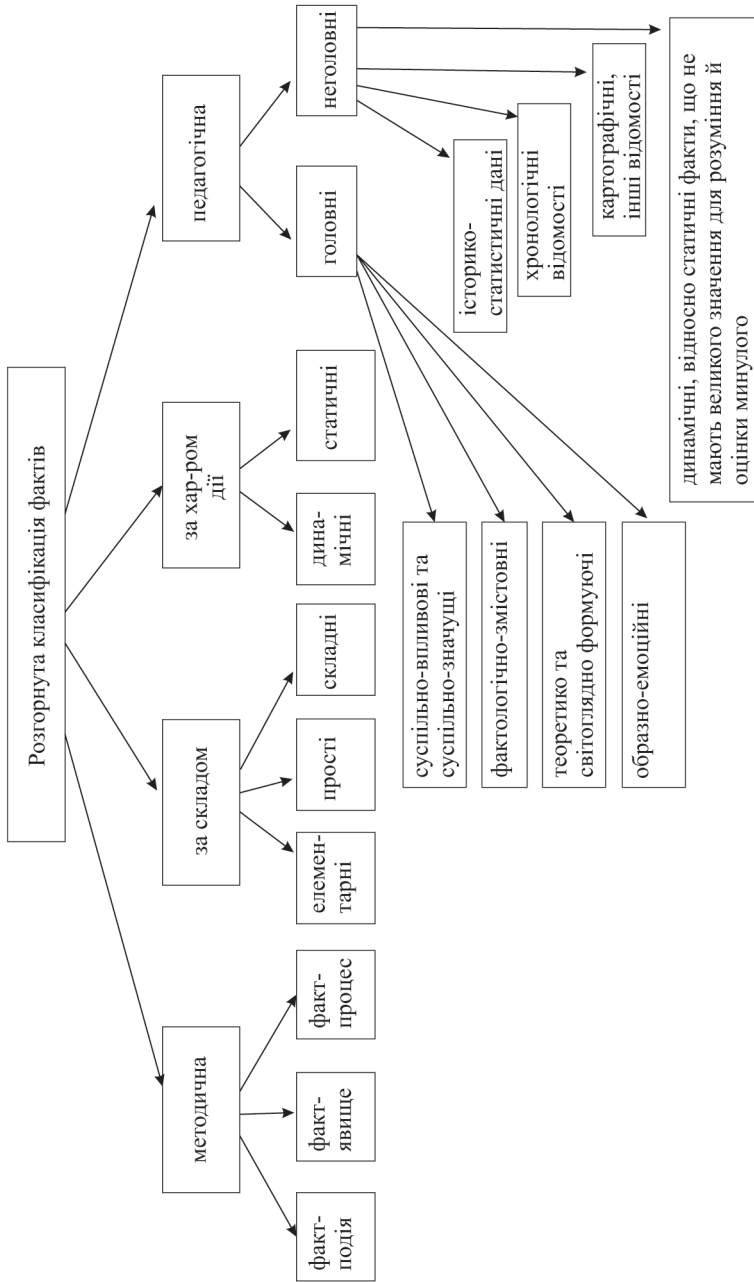

Схема-таблиця класифікації фактів

Розділ 4.

Методи навчання історії

Вчитель відіграє ключову роль у формуванні історичного мислення ключова. Від того, як він організує навчальний процес залежить що буде знати і вміти випускник школи, який рівень історичної свідомості в нього сформується: чи зможе він лише відтворювати певні історичні факти і явища на репродуктивному рівні, чи виявляти конструктивний рівень мислення і зможе проаналізувати історичні процеси та зробити самостійні висновки чи, навіть, продемонструє творчий рівень.

Методи навчання це система прийомів послідовних дій вчителя й учнів на заняттях, спрямована на досягнення ключових та предметних компетентностей, навчальних, дидактичних та виховних цілей і завдань, тобто на оволодіння знаннями, формування умінь та навичок, виховання особистості. Існують різні погляди на питання про класифікацію методів навчання. Критерієм тут виступають логічні шляхи засвоєння знань учнями, джерела придбання цих знань, ступінь активності учнів при їх засвоєнні, форма реалізації об'єму знань. Жодний метод навчання не є універсальним.

Відповідно до класичної класифікації *методів навчання за рівнями пізнавальної діяльності школярів*, що виходить із зростання ступеня самостійності учнів виділяють: поясню-

вально-ілюстративний, репродуктивний, метод проблемного викладу, порівняльно-узагальнюючий метод, дослідницькі методи (метод виявлення причин по наслідках, метод реконструкції цілого по частинах, лінгвістичний метод та ін). Коротко зупинимося на цих методах.

Пояснювально-ілюстративний метод полягає в організації сприйняття й усвідомлення учнями готової інформації. При цьому використовуються усне слово вчителя, образотворча наочність, документальні матеріали. *(Розповідь про початок національно-визвольної війни під керівництвом Б.Хмельницького, використання портретів, картин присвячених подіям цієї війни, цитат із документів).*

Репродуктивний метод припускає відтворення знань і їх конструювання самими учнями відповідно до завдання *(складання плану пояснення вчителя, характеристика по пам'ятці, розміщення об'єктів на карті)*. Даний метод спрямований на повторення учнем уже відомої йому діяльності.

Порівняльно-узагальнюючий метод дуже поширений серед вчителів. Вони користуються ним як при викладі нового матеріалу, так і на повторювально-узагальнюючому етапі. Суть цього методу полягає у відборі схожого за своїми характеристиками історичного матеріалу і порівнянні його з уже відомим учням із наступним узагальненням. Розповідаючи про конкретні історичні події та явища, вчитель проводить аналогії з уже вивченим матеріалом, тобто виявляє в них спільні ознаки, підкреслює схожі риси, причини та наслідки. Цей метод може бути застосований вже в роботі з дітьми п'ятих, шостих класів. *(При вивченні історії Стародавнього світу порівняти природні умови різних країн, щоб пояснити учням особливості розвитку землеробства і скотарства у окремих народів).*

Метод проблемного викладу використовується при розкритті складних проблем. Пояснення вчителя в даному

випадку є зразком наукового пізнання. Учні стежать за вирішенням проблеми. Цей метод варто застосовувати в старших класах.

Оскільки проблемне викладання на уроці зв'язане з постановкою певного пізнавального завдання, воно має ряд варіантів:

- а) викладається лише фактична частина навчального матеріалу, а учням пропонується самостійно розкрити його суть, пояснити причини подій, зробити висновки (*Чому воюючі сторони не досягли успіху в битвах під Верденом та на р. Соммі в роки Першої світової війни?*);
- б) учнів ознайомлюють з різними поглядами на суть питання і пропонують обґрунтувати ту думку, яку вони вважають правильною (*Вчитель розповідає про програмні положення українських партій на початку ХХ століття, учні мають самостійно визначити, який пропонувався шлях майбутнього розвитку держави та суспільства*);
- в) звертають увагу учнів на певну суперечність, конфлікт і пропонують самим відшукати шляхи його розв'язання (*Чому безрезультатно завершилися англо-франко-радянські переговори 1939 року?*).

При вирішенні проблемних завдань часто застосовуються **дослідницькі методи**. Від учня вимагається не тільки наявність готових знань, а й вміння «здобувати» нові знання. Проблемні завдання можуть бути поставлені по тексту документа, підручника чи іншого джерела історичної інформації. Завдання вчителя в даній педагогічній ситуації полягають у конструюванні або виборі навчальних проблем, викладу їх у певній системі й організації пошуку учнями вирішення проблемного завдання.

Прикладом дослідницьких методів навчання історії можуть бути:

Метод виявлення причин по наслідках потребує певної підготовки, досить розвинутого абстрактного мислення і може бути застосованим починаючи з старшого шкільного віку, хоча окремі його елементи можливо використовувати вже в шостому класі, коли мова йде про наслідки діяльності окремих історичних осіб. *(Розповідаючи про війну між Північчю і Півднем США, можна запропонувати учням зробити висновки про причини цієї війни не лише на підставі тексту підручника, а познайомившись з широковідомими літературними творами.)*

Схожий з ним **метод визначення зародка по зрілих формах**. Цей метод краще застосовувати під час лабораторно-практичної роботи. На початку уроку вчитель ставить завдання учням виявити зародки тоталітаризму в різних країнах. На основі документальних джерел, свідчень людей, які пережили ті страшні часи, художніх творів учень, застосовуючи цей метод, повинен самостійно зробити висновки про зародки цього явища та їх носіїв.

Для дітей середнього шкільного віку більш доступним є **метод реконструкції цілого по частинах**. Цей метод вимагає не стільки логічного, скільки образного мислення, більш притаманного дітям середнього шкільного віку. За допомогою цього методу в них складаються уявлення про ті чи інші події, явища, персоналії. *(Демонстрація фрагменти посуду, зброї, знайдених під час археологічних розкопок, учні конструюють весь предмет у цілому)*

Метод узагальнення свідчень пам'яток звичаєвого та писемного права. Цей метод краще застосовувати під час лабораторно-практичних занять, коли вчитель має змогу роздати дітям хрестоматії, збірники документів, або окремі пам'ятки права і вони повинні, проаналізувавши їх, зробити

висновки про розвиток судочинства в тій чи іншій країні, про майнові відносини, форми покарання за кримінальні злочини, привілеї знаті та інші чинники тогочасного життя. (*Три редакції Статуту Великого князівства Литовського*)

Лінгвістичний метод передбачає аналіз мови документу. Перед початком роботи з документом вчитель ставить відповідне завдання. (*Визначити якою мовою: давньоруською, мовою XIX ст., або сучасною написаний документ*)

Більш традиційна класифікація методів навчання історії відповідно до джерел здобуття знань – **словесні, наочні і практичні**.

Усне слово – один з найбільш важливих способів передачі узагальненого і систематизованого досвіду людства (згадайте міфи, казки, легенди). У навчанні історії усне слово вчителя відіграє ключову роль. З його допомогою учням повідомляються історичні знання і здійснюється керівництво пізнавальною діяльністю.

Слово вчителя на уроках історії виконує найважливіші функції: інформаційну – відтворення цілісних картин минулого і сучасності; логічну (або доказову) – за допомогою інтонацій, логічних наголосів він надає думці переконливості, навчає школяра мислити, підводить його до розуміння й оцінки історичних процесів і т. ін.; функцію зміцнення знань; виховну.

Основними видами усного (монологічного) викладу є розповідь, опис, характеристика, пояснення, шкільна лекція.

Розповідь – це послідовний сюжетний виклад відомостей про історичні події або процеси в їхньому розвитку, про конкретну діяльність історичних діячів, діяння народних мас, які відбувалися в певний проміжок часу і в певній історичній обстановці. (*Повстання Спартака, візит княгині Ольги до Константинополя, події Англійської революції XVII ст., прийняття IV Універсалу Українською Центральною Радою*)

Розповідь має сюжет, іншими словами сукупність дій, і фабулу – їх зв'язок. Розповіді властивий драматизм, тобто напруження дії. У розповіді багато деталей, що конкретизують; в неї нерідко включають картинний опис того чи іншого явища, історичних діячів, іноді – пряму мову, наводять епізоди з життя історичних осіб. Усі ці елементи надають розповіді яскравості, жвавості, конкретності. Деталізація місця дії збуджує уяву школярів, це повинні пам'ятати і використовувати під час проведення уроків практиканти.

До розповіді учитель звертається коли необхідно сформулювати конкретні, точні, образні уявлення учнів про нові явища. Так, для формування уявлень учнів про народний характер національно-визвольної війни середини XVII учитель розповідає про героїчну боротьбу селянсько-козацьких загонів під керівництвом М.Кривоноса. Жива сюжетна розповідь може виступати і як спосіб пояснення складних історичних явищ. Так, сухе перерахування джерел рабства в Давній Греції в V ст., можна замінити персоніфікованою розповіддю, що ведеться від імені декількох рабів, про те, як кожний із них потрапив у рабство.

У викладі нового матеріалу розповідь сполучається з описом, характеристикою, поясненням. Співвідношення між ними в старших і середніх класах різне. У середніх класах значний час у викладі нового матеріалу займає розповідь. У старших зростає питома вага пояснення.

Опис – виклад істотних рис, ознак, стану, характеру історичних явищ. Опис має об'єкт, але не має сюжету. На уроках історії він є поширеним видом усного викладу: показуються умови життя людей, їхні заняття, побут, знаряддя праці, пам'ятники культури, місця історичних подій і т.д. (*Опис давньоруського воїна, розташування полків під час Грюнвальдської битви*)

Різновидом опису є **характеристика**: точний перелік істотних рис та особливостей історичного явища в їх внутрішньому зв'язку. Характеристика може бути розгорнутою чи стислою. (*Характеристика промислового розвитку Німеччини в другій половині ХІХ століття*).

До характеристики вчитель звертається і під час ознайомлення учнів з діяльністю відомої історичної особи (*Характеристика П.Скоропадського, Ф.Рузвельта*). Характеристика не обмежується простим переліком фактів із життя, вона повинна створювати цілісні образи історичних осіб, розкривати їхній духовний світ та моральні якості.

Згадана в підручнику історична особа або та, яка вводиться в розповідь учителем, не повинна залишатися для учня тільки іменем. Довгі переліки імен у деяких підручниках з історії дають мало користі. Жодне з них не повинне залишитись у голові учня порожнім словом, а неодмінно має збуджувати думку, уяву школяра.

Історик П. Мороз запропонував ряд методичних вимог до характеристики історичної особи, які дають змогу досягати найбільшої виразності та повноти історичного образу. Ці методичні вимоги можна сформулювати так:

1. Історичний діяч має бути показаний на тлі епохи, в тісному зв'язку з історичною обстановкою, в якій він виявив себе як визначна особистість.

2. Історичний діяч має бути показаний «живою особистістю», з індивідуальними рисами, відтворювати притаманний йому в житті духовний і фізичний образ.

3. Розкриваючи характеристику історичного діяча, учитель, не повинен випускати з уваги серце учня, тобто його внутрішнє ставлення до почутого.

Нехтування емоційно-ціннісним аспектом навчання шкодить формуванню історичної свідомості учнів. Знання

повинні пройти через емоційне сприйняття і набути індивідуального розуміння.

4. При характеристиці історичного діяча особливого значення набуває правильний відбір матеріалу, джерел та їх використання.

Безпосереднє прочитання документів, які стосуються теми, що вивчається, вводить учня в переживання і форми думки цієї епохи, дає живий образ історичної особи, допомагає зрозуміти переживання сучасника.

5. Історичний діяч повинен постати в уяві учнів людиною свого часу і з усіма особливостями, серед яких можуть бути вади і навіть хиби. Взагалі, немає потреби ідеалізувати історичних осіб.

6. Яскраві образи видатних діячів посідають важливе місце у вихованні учня і формуванні його ідеалів.

На уроках історії вчителі досить часто звертаються до **пояснення**. *(У чому полягає суть централізованої держави у порівнянні з державою періоду феодалної роздробленості)*

Окремим видом усного викладу є **шкільна лекція**. Вона застосовується в старших класах. Це обумовлено завданнями навчання, змістом і характером матеріалу, що досліджується, віковими можливостями школярів.

Перед практикантами часто постає питання як мають співвідноситися при викладі нового матеріалу текст шкільного підручника з використанням інших джерел історичної інформації (наукових монографій, довідників).

Якщо матеріал подається лише за підручником, це спонукатиме учнів на просте заучування тексту підручника і не сприятиме загальному їх розвитку, творчому й активному ставленню до навчання. Але й цілковите ігнорування тексту підручника може зашкодити навчальному процесові. Учням буде важко самостійно опрацювати матеріал підручника,

поданий у плані, який відрізняється від плану розповіді вчителя. Правильним буде творче поєднання розповіді учителя з текстом підручника. Пам'ятайте, по-перше, необхідно включати в розповідь найбільш складні питання уроку, що є в підручнику; по-друге, розширення матеріалу підручника під час викладу, обумовлене потребами внесення в зміст уроку наукових досягнень, введення нових фактів, що забезпечують зв'язок навчання з життям.

Виклад історичного матеріалу вчителем і, відповідно, студентом-практикантом, повинен бути доступним, конкретним і образним. Це необхідно для точності і яскравості сформованих в учнів історичних уявлень, понять, для більш сильного емоційного впливу, міцності запам'ятовування, а отже, і відновлення в пам'яті історичних знань.

Доступний виклад означає уміння вчителя так піднести матеріал, щоб він був зрозумілий кожному, міг стати основою активної самостійної пізнавальної діяльності учня. Немаловажні **вимоги до мови вчителя**. Вона повинна бути яскравою, образною і простою, вільною від слів – «паразитів» («так», «ось», «значить»).

Конкретизація – наведення фактів, прикладів, деталей, цифрових даних тощо, вдаючись до яких учитель під час викладу матеріалу формує в школярів нові історичні уявлення.

Конкретизація важлива при розповіді про військові дії, тому що рельєф місцевості часто впливає на розташування військ до його початку і по ходу битви, на тактику бою. (*Битви під Жовтими водами, Берестечком та ін.*) Опис природних умов не тільки створює конкретні уявлення про умови життя людей, але і приводить до розуміння основних їхніх занять, окремих сторін побуту. (*Долина Нілу, рельєф Греції, поселення стародавніх слов'ян і т.д.*)

Важливим засобом конкретизації під час викладу є використання побутового матеріалу, що дає уявлення про спосіб

життя людей у конкретну історичну епоху, дозволяє відчутти її своєрідність і колорит.

Один із засобів конкретизації – використання кількісних показників. Однак, треба завжди мати на увазі дві методичних умови при конкретизації викладу історичного матеріалу кількісними показниками: по-перше, їх має бути небагато, інакше вони перестануть сприйматися на слух, а головне «загубляться» серед другорядних; по-друге, кількісний показник повинен бути переконливим для слухача.

Слід вміло оперувати конкретними фактами. Вони допомагають учителям дохідливіше подати історичний матеріал, а учням – краще засвоїти його.

Основні критерії добору фактів на урок: обов'язкові факти, події визначені навчальною програмою; наукова вірогідність, значимість для розуміння історії (тобто факти повинні відбивати основну ідею матеріалу, який подається, і включатися в загальну систему формування історичних знань); високий ступінь емоційного впливу, роль у розвитку самостійної розумової діяльності і різноманітних умінь школярів.

При доборі фактів варто завжди враховувати вік учнів. У VII класі відбираються факти, що несуть велике образне навантаження, а в старших класах – факти, що допомагають формувати переконаність (документальність, переконливість матеріалу).

Важливим засобом конкретизації є формування в учнів уявлень про міри історичного часу: дні, місяці, роки, століття, ери. Визначення часу історичної події учитель може давати на уроці з більшою або меншою точністю, в залежності: а) від характеру явища, що вивчається; б) від його історичного значення. Наводячи конкретну подію великої історичної ваги, визначаєте рік, місяць, день, коли вона відбулася (*1 вересня 1939 року – початок Другої світової війни*).

Передусім, керуючись програмою та підручником, готуючись до уроку практиканту потрібно визначити мінімум дат, необхідних для запам'ятовування.

Проте, саме тільки повідомлення дат ще не забезпечить їх знання. Потрібна систематична увага до того, як засвоюється хронологія. Найпростіший засіб для кращого запам'ятовування дат учнями це закріплення в пам'яті дат у їх взаємозв'язку з історичними фактами, іменами. Цього можна досягти застосовуючи повторення і вправи, сучасні інформаційні технології, візуальний супровід.

Не менш важливе значення для успішного використання хронології в інтересах розуміння історичного процесу має робота в класі з хронологічними таблицями. Такі таблиці теж допомагають закріпити в пам'яті учнів факти в зв'язку з датами, їх послідовність, виявляти зв'язки між подіями, явищами, процесами. На уроках історії використовуються також синхроністичні таблиці різних типів. Вони допомагають учням усвідомити історію різних країн як загальний історичний процес, визначати якнайширше взаємозв'язки подій і закономірності історичного процесу.

Для конкретизації в процесі викладання історичного матеріалу вчитель використовує різноманітні документи (переважно описового характеру, мемуари). Витяги з документального тексту органічно включаються в розповідь, але їх можна наводити і у вигляді цитат.

Конкретизація матеріалу під час усного викладу повинна сполучатися з **образністю**, яка досягається персоніфікацією суспільних явищ, їхньою драматизацією. Персоніфікація (уособлення) – це вираження типових суспільних явищ у діяльності й у становищі дійсних або вигаданих історичних осіб. *(Подання матеріалу очима княжого дружинника в часи України-Руси чи лицаря під час хрестового походу)*

До персоніфікації та драматизації для формування конкретних уявлень про історичні процеси й явища вчителі переважно звертаються в середніх класах.

Подаючи новий матеріал необхідно слідкувати, щоб учні (особливо старшокласники) самостійно вели записи в свої зошити. Вже в молодших класах учитель знайомить учнів із планом уроку, записує його на дошці, а учні – у свої зошити. Згодом учні самі визначають короткі формулювання записів. Ця робота і є навчанням вести конспект за учительською розповіддю. Починаючи з 9 класу, вже можна поступово переходити до самостійного конспектування учнями уроку. Розгорнутий план, конспект шкільної лекції учні складають, керуючись учительськими вказівками. Сам учитель пише на дошці лише нові терміни, імена, цифри, графіки, назви та ще диктує визначення, точні формулювання висновків або оцінок.

В учнівському зошиті записуються:

- а) запитання домашнього завдання;
- б) плани уроків;
- в) календарі подій;
- г) визначення;
- д) окремі цитати.

Крім цього, учні записують до зошитів усе, що вчитель пише на дошці: схеми, плани, діаграми, цифровий матеріал тощо. Також важливе значення для вивчення історичних дисциплін має робота учнів із робочими зошитами як додатками до шкільних підручників.

До словесних методів навчання належать і словесно-діалогічні в основі яких лежить діалог. Це, зокрема, коментування тексту, бесіда, дискусія, диспут, дидактична гра.

Коментування тексту – метод навчання, який передбачає пояснення, тлумачення будь-якого прочитаного тексту з метою пошуку ефективного розв'язання певної проблеми.

Найпоширенішим діалогічним методом навчання історії є *бесіда*. Бесіда це обговорення з учнями історичного матеріалу, спосіб пояснення нових історичних фактів, один із прийомів мобілізації знань і активізації пізнавальної діяльності школярів на уроці. Бесіда побудована на запитаннях і відповідях. За допомогою запитань вчитель підводить учнів до розуміння нового або уточнення, поглиблення, розширення уже відомих понять, фактів, явищ.

Залежно від місця в навчальному процесі та дидактичної мети бесіди, яку вона переслідує, традиційно розрізняють такі її види: вступна, пояснювальна, контрольна, підсумкова, евристична.

Вступна бесіда має на меті підвести учнів до вивчення нового матеріалу (курсу, розділу, теми, уроку, окремих питань) і спрямована на актуалізацію раніше придбаних знань, їхню систематизацію й узагальнення.

Пояснювальна (аналітична) бесіда. Мета цієї бесіди – організувати засвоєння нового навчального матеріалу на основі діалогу вчителя з учнями. Учні засвоюють новий матеріал: від окремих фактів, прикладів, спостережень до загальних висновків, тобто засвоюють його індуктивним шляхом. Індуктивний метод пізнання може розгортатися тоді, коли у школярів достатньо знань, умінь, навичок, щоб учитель підвів їх до формулювання певних висновків, понять, зіставлень, тощо. Дедуктивний шлях застосовується, коли висновок сформулював учитель, а учні добирають конкретний матеріал до нього.

Контрольна (перевірочна) бесіда має на меті перевірку рівня засвоєння матеріалу, що викладається, ступеня його розуміння, результатів самостійної пізнавальної діяльності учнів. Застосовується вона для перевірки того, чи зрозуміли учні викладений матеріал і як виконали самостійну роботу. Вона також є одним із прийомів проведення поточного опи-

тування за матеріалом попереднього уроку, коли учителеві треба перевірити загальну підготовленість класу.

Підсумкова бесіда. Ця бесіда завершує вивчення нового матеріалу або є узагальнюючою. Вчитель пропонує запитання для узагальнення матеріалу, виявлення емоційного ставлення учнів до вивченого. Підсумкова бесіда може займати частину уроку або весь урок, що завершує вивчення теми, розділу, курсу (треба мати на увазі, що повторювально-узагальнюючий урок може проводитися і лекційним шляхом, у формі лабораторно-практичного заняття, семінару, з використанням сучасних інтерактивних технологій тощо). Одне з важливих завдань такої бесіди – підведення учнів до змісту наступного уроку, наступної теми.

Евристична (від грецького слова «еврика» – знайшов, відкрив) **бесіда.** Цей метод передбачає організацію частково-пошукової діяльності учнів, які самостійно виконують окремі кроки пошуку, а цілісне розв'язування проблеми досягається разом з учителем. Під час такої бесіди учитель висуває перед учнями питання, що підлягає вивченню, спонукає їх відтворити необхідні знання отримані раніше в процесі навчання або зі своїх життєвих спостережень, порівняти, зіставити визначені історичні факти і явища, шляхом логічних міркувань самостійно знайти відповідь на поставлене питання.

Проведення бесіди вимагає від вчителя й, відповідно, практиканта відмінного знання навчального матеріалу, орієнтації в питаннях сучасності, педагогічної майстерності. Він мусить дуже ґрунтовно готуватися до бесіди: продумувати формулювання запитань, які має ставити під час бесіди, їх зміст і характер. Не можна забувати, що в бесіді вчитель чи практикант увесь час повинен відігравати активну роль: ставити запитання, спрямовувати відповіді, підводити підсумки тощо.

Окремим словесно-діалогічним методом навчання є **дискусія**. Цей метод навчання дозволяє за допомогою співставлення різних точок зору, обговорення, обміну інформацією оволодіти новими знаннями. Умовою ефективного застосування дискусії у навчанні є попередня підготовка учнів до неї. Дискусію готують з окресленим колом запитань. Запитання і завдання формулюються так, щоб була можливість зіткнення різних поглядів на одну і ту ж саму проблему. Така форма змушує протилежні погляди вступати в дискусію, що відбувається не тільки в діалозі учнів, а й твориться в їхній уяві. Вчитель може вказати на необхідність посилення аргументацій, зорієнтувати на вільний обмін думками. При цьому не обов'язково домагатися приєднання учня до вже відомої точки зору, важливо, щоб у школяра виробився власний погляд на актуальну історичну проблему.

Важливо навчити учнів вести дискусію за певними правилами. Основні з яких:

- 1) Дискусія з будь-якої теми має бути спрямована на вирішення проблеми, а не конфлікту.
- 2) Учасник дискусії не повинен досаждати «противнику», однак прагнення не завдавати йому неприємностей, об'єктивність проведення дискусії не повинна відобразитися на загальних правилах /якість, чіткість формулювання теми, компактність висловлювань, уміння підводити підсумки/.

Диспут – метод навчання, форма спілкування між вчителем і учнями, яка здійснюється на важливу тему, де обговорюються спірні питання. Спір вказує на ставлення учнів до дійсності, допомагає розібратися у помислах історичних осіб, оцінити їхні вчинки.

Завдання вчителя – повести спір так, щоб ні один з тих, хто говорить, не відійшов від теми, не заплутався, не відволікався і обов'язково висловив свою думку до кінця. Від учите-

ля на такому уроці потребується чіткість, спостережливість, швидка орієнтація у репліках і судженнях. Вони потім мають бути враховані в заключному слові, яким учитель завершує спір, робить висновки. Переконає тих, хто помиляється, тими ж способами: розмірковуючи, спираючись на факти і на висловлювання учасників диспуту.

Дидактична гра – метод навчання і засіб організації активної діяльності учнів по імітаційному моделюванню навчального матеріалу, ситуацій, явищ, процесів. Застосування цього методу сприяє формуванню інтересу до навчання, розвитку мови, творчих здібностей учнів, спонукає учня оцінювати, фантазувати, розглядати альтернативи, розв'язувати проблеми й приймати рішення.

Основними структурними елементами дидактичної гри є власне гра, навчання та ігрова модель.

Дидактична гра передбачає детальний опис правил і умов у вигляді інформації і спрямовує гру у задане русло. Вона включає в себе певну послідовність навчальних дій у процесі розв'язання завдань, пошуку відповідей на поставлені запитання. Цей процес умовно дослідники розподіляють на такі етапи:

- 1) підготовка до проведення уроку; постановка головної мети; побудова імітаційної моделі об'єкту; розв'язування завдань на її основі;
- 2) перевірка; корекція; реалізація прийнятого рішення; оцінка його результатів; аналіз отриманих результатів і синтез із раніше набутим досвідом.

На уроках необхідно створити ситуації, на яких учень захищатиме свою думку, наводитиме аргументи, докази, зможе використати набуті раніше знання, не боїтиметься ставити запитання вчителю та однокласникам, з'ясувати не зрозуміле, братиме активну участь в обговоренні і виконанні колективних та індивідуальних творчих завдань.

Елементи гри, у тому числі з використанням інтерактивних технологій, підвищують інтерес учнів до історії, розвивають історичне мислення, сприяють самостійності та активізації пасивних.

Учитель може комбіновано застосовувати на уроці різні словесно-діалогічні методи: елементи лекції (*довідку про історичного діяча*), бесіду, дискусію, дидактичну гру, ключове слово вчителя.

Усне слово і надалі залишається важливим і ефективним інструментом навчання і виховання. Але йому властиві і недоліки:

По-перше, усне слово примусове щодо темпу сприйняття. Є учні, що схоплюють почуте миттєво, швидко вводять його в систему вже наявних у них знань, роблять узагальнення і висновки. Іншим потрібно більше часу на фіксацію й осмислення почутого. Тому важливий *темп викладу матеріалу*: він не може бути ні занадто швидким (учні не зможуть «встигнути» за словом учителя), ні уповільненим. В останньому випадку важко встигнути викласти матеріал в об'ємі, передбаченому програмою, піднести його досить яскраво, жваво, образно, пояснити історичні факти. Сповільненість мови часом притупляє сприйняття, знижується інтерес до розповіді. Різний по змісту і значенню в навчальному і виховному плані матеріал вимагає різного темпу.

По-друге, незворотність усного викладу. Учень не зможе знову прослухати на уроці ті місця розповіді або пояснення, із яких він щось упустив, щось не зрозумів або по ходу уроку встиг забути сказане раніше. Необхідно істотно, головне у викладі виділяти через інтонацію, підкреслювати більш повільним темпом мови, коротко відтворювати окремі факти, повторювати висновки. Тому при підготовці до уроку варто порадитися з вчителем-методистом щодо темпу викладу

нового матеріалу в даному конкретному класі, і обов'язково провести попередню репетицію для себе, щоб з'ясувати скільки часу буде витрачено на подання нового матеріалу.

Словесні методи навчання на уроках історії мають поєднуватися з наочними, практичними, інноваційними, творчими тощо.

Учні позбавлені можливості безпосередньо сприймати події минулого. Історичні події неповторні. Тому важливим джерелом історичних знань виступають різноманітні наочні засоби.

Наочним називається таке навчання, при якому уявлення і поняття формуються в учнів на основі безпосереднього сприйняття досліджуваних явищ або за допомогою їхніх зображень. Наочне навчання розвиває спостережливість, уяву, пам'ять і мову учнів, підтримує постійний інтерес до історичного минулого.

Насамперед за допомогою наочних засобів навчання в учнів створюються достовірні, зорові способи сприйняття історичного минулого; конкретизуються історичні факти, в уяві учнів переборюється модернізація минулого. Порівняння картин майстерні середньовічного ремісника й англійської мануфактури, наприклад, наочно показує істотні моменти різниці ремісничого і мануфактурного виробництва, допомагає усвідомити передумови підвищення продуктивності праці.

У навчанні використовуються *різноманітні наочні засоби*, серед яких виділяють основні три групи: предметну, образотворчу, умовно-графічну.

Предметна наочність має особливу пізнавальну цінність, припускає безпосереднє сприйняття справжніх речових пам'ятників минулого або його матеріальних слідів. Вона містить у собі монументальні історичні пам'ятники (*єгипетські піраміди, залишки римського водопроводу, Софійський собор, Золоті Ворота у Києві, архітектурні пам'ятники і*

т.д.); пам'ятні місця історичних подій (*Хрещатик у Києві, Монмартр у Парижі й ін.*). У незмінному вигляді таких пам'ятників дійшло до нас із далекого минулого відносно небагато, але і вони не можуть бути об'єктом безпосереднього сприйняття для переважної більшості учнів. До речових пам'ятників минулого і більш близького історичного часу відносяться знаряддя праці, предмети побуту, одяг, прикраси, транспортні засоби, зброя і т.д. Ступінь їхньої доступності для використання в навчальному процесі значно вище: вони експонуються в центральних, місцевих і, навіть, у шкільних музеях.

У освітньому процесі активно використовуються також віртуальні музеї і офіційні сайти різних музеїв світу.

Образотворча наочність припускає використання науково обґрунтованих реконструкцій архітектурних пам'ятників, предметів праці і побуту, художніх композицій, картин.

На уроках історії активно використовуються художні картини (репродукції, спеціальні навчальні картини, мистецтвознавчі сайти, електронні картинні галереї, музеї тощо). Використання картин надає уроку яскравості. Якщо молодшим школярам показують тільки навчальні картини, то в середніх та старших класах вже можна демонструвати старовинні гравюри (*А.Дюрер гравюра «Селяни»*), зарисовки сучасника (*малюнок 70-х рр. XVIII «Бостонське чаювання»*), репродукції відомих картин (*Е. Делакруа «Свобода на барикадах»*). Художні картини виступають на уроках у якості історичного факту – твори мистецтва, що належать пензлю конкретного художника, конкретної епохи. У цій якості художні картини залучаються для вивчення розвитку культури в той чи інший історичний період.

Студент-практикант має оволодіти різними прийомами демонстрування ілюстрацій: вести розповідь по картині,

включаючи її в подання нового матеріалу; вдаватися до неї для кращого розкриття теоретичних положень чи пояснення складних явищ; використовувати як опору для наукових висновків та узагальнень; посилювати з її допомогою емоційний вплив своєї розповіді; використовувати як інформативний матеріал про культурне, господарське й суспільне життя в ту або іншу епоху.

З метою унаочнення викладу вчителі часто звертаються до художнього або документального портрету. (*Невідомий художник (XVIII століття) «Портрет гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного»*; *Р.Уокер «Портрет Олівера Кромвелля»*) Прийомами роботи з портретом є характеристика, розповідь про життя і діяльність історичної особи. Розповідь можна розширити звертанням до спогадів людей, що особисто знали людину, портрет якої демонструється на уроці.

Умовно-графічна наочність відбиває сутність історичних явищ, їхній взаємозв'язок, динаміку мовою умовних знаків. Це карти, схеми, графіки, діаграми.

Дуже велике значення у викладанні історії має робота з *історичною картою*. Карту слід використовувати для глибшого аналізу історичного матеріалу, щоб допомогти учням краще зрозуміти хід історичних подій, історичні та причинні зв'язки й закономірності. Під час викладання історичного матеріалу у формі розповіді карта є засобом конкретизації, а в ході розбору й узагальнення – засобом пояснення історичного явища.

Перед демонстрацією карти необхідно ознайомити учнів з нею, пояснити її специфічні умовні знаки. При підготовці до уроку практикант визначає для себе, які саме моменти і коли він буде показувати на карті.

У новітніх підручниках вміщено чимало **схематичних малюнків** (*схема битви, політичного устрою тощо*). При

поясненні нового матеріалу необхідно звертати увагу учнів на ці схеми.

Для кращого розкриття складних понять і для міцнішого закріплення їх у пам'яті доводиться по ходу уроку зробити на дошці малюнок, накреслити схему, графік, діаграму тощо. Тому практикант повинен володіти технікою малюнку на інтерактивній чи звичайній шкільній дошці.

Студенти мають пам'ятати певні правила використання наочних засобів під час викладання історії:

- а) не слід завантажувати урок великою кількістю наочного приладдя. Це відверне увагу учнів від основної мети уроку і не дасть можливості вчителю з достатньою глибиною коментувати показ;
- б) добирати наочний матеріал треба так, щоб він був доступним і зручним для огляду;
- в) слід спеціально готувати учнів до сприйняття наочного матеріалу.

Демонстрація наочного приладдя завжди повинна супроводжуватися поясненнями, що мають допомогти учням побачити істотні риси даних явищ, розібратися в наочному матеріалі.

Поряд із живим словом вчителя, наочністю важливим джерелом набуття знань з історії виступає **практична** діяльність учнів, яка виражається в самостійному опрацюванні учнями історичних документів. Як правило це відбувається під час лабораторно-практичних робіт. Метою таких практичних занять є не стільки дослідження навчального матеріалу за допомогою історичних джерел, скільки розвиток певних здібностей, умінь і навичок, пізнавальної активності та самостійності учнів.

Документ дозволяє сприймати подію так, як вона відбувалась насправді, а не модернізувати її залежно від ідеологічних вимог. Як джерело історичних знань, документ

вимагає аналізу змісту, узагальнення взятих із нього фактів тощо. Робота з документами вчить учнів мислити, міркувати, збирати інформацію. Документи допомагають засвоєнню найважливіших фактів, понять, закономірностей суспільного розвитку. У цьому студенти вже переконалися під час роботи на семінарських заняттях.

Для навчання в школі використовуються історичні документи різних видів:

1. Літературні – мемуари, хроніка, літописи та ін., ці історичні джерела допомагають конкретизувати та ілюструвати історичний матеріал.
2. Архівні (опубліковані) документи – юридичні, політичні, програмні, які застосовуються для аналізу, формулювання висновків.
3. Кіно- і фотодокументи.

Історик В. Мисан розробив практичні поради як працювати учням з історичними писемними документами. Студентам, що мають проходити педагогічну практику в школі, варто з нею ознайомитися і використовувати під проведення лабораторно-практичних робіт:

1. Прочитай назву документа. Встанови, хто його автор. Коли і де написаний цей документ? Де надрукований? Первинні відомості про документ занотуй.
2. Зорієнтуйся за назвою документа, з яким змістом матимеш справу (спогади – розповідь про події окремих осіб; універсал, конституція, статут – законодавчий акт, який містить перелік вимог, правил, законів тощо; інструкція – перелік обов'язкових вимог для виконання і т. ін.).
3. З якою метою працюєш над документом, які завдання повинен виконати?
4. Уважно прочитай текст документа.

5. З'ясує незрозумілі поняття, значення окремих слів. Зверни увагу на коментарі, що супроводжують текст.
6. Проаналізуй, чи зрозумів текст документа. Чи можеш виконати поставлені завдання? Усунь причини, які заважають тобі це зробити: прочитай ще раз документ, але повільніше і вголос; зроби олівцем позначки в процесі читання; зверни увагу на фрагменти тексту, які дають відповідь на запитання або мають до них прямий стосунок.
7. Виконай поставлене завдання.

В. Мисан наводить, як зразок, варіанти можливих завдань учителя для самостійної роботи учнів над історичним документом:

1. Визначте головну ідею змісту документа.
2. Дайте характеристику (подіям, особам, історичним явищам), про які мовиться.
3. Виділіть зі змісту документа найголовніше і запишіть.
4. Зробіть самостійні висновки щодо змісту документа.
5. Враховуючи зміст параграфа підручника і документа:
 - а) дайте оцінку діячеві (події);
 - б) зробіть висновки;
 - в) зіставте зміст і порівняйте висновки.
6. Складіть таблицю за схемою, використовуючи текст документа.
7. Законспектуйте документ у вигляді:
 - а) плану;
 - б) тез;
 - в) хронологічної таблиці;
 - г) окремих цитат.
8. Порівняйте документ зі змістом іншого писемного джерела і встановіть:
 - а) спільне;

б) відмінне;

в) протиріччя основних положень.

В процесі аналізу змісту документа, або відповідно до конкретного завдання поставленого вчителем, відбувається цілісний акт самостійного пізнання учнями якихось явищ або вирішення конкретної проблеми.

Використання документів на уроках історії дозволяє познайомити учнів із методами дослідження в сучасній історичній науці, формує вміння самостійно вивчати, аналізувати і пояснювати факти.

Серед **інноваційних** методів навчання виокремлюють методи активного навчання, зокрема, метод проектів, навчання у співробітництві, креативне навчання та ін.

Метод проектів – це система навчання, за якої учні здобувають знання в процесі планування і виконання завдань, які поступово ускладнюються, проектів.

Навчання у співробітництві – це модель використання малих груп учнів. Навчальні завдання структуруються таким чином, щоб всі члени команди були взаємозв'язаними та взаємозалежними і, при цьому, достатньо самостійними в оволодінні матеріалом і розв'язанні задач.

Креативне навчання передбачає використання учнями ресурсів мережі Інтернет та сучасних інноваційних технологій.

Методи навчання історії органічно пов'язані між собою. Усі ці методи (словесні, наочні, практичні) вчитель застосовує в поєднанні в різних видах навчального процесу: при вивченні й закріпленні нового матеріалу, при перевірці знань і умінь учнів тощо.

Застосування різних методів навчання це зовнішня сторона навчального процесу внутрішню його сторону становить розумова діяльність учителя і учнів: учителі, викладаючи матеріал, прагнуть пожвавити й спрямувати розумову діяльність школярів, допомогти їм краще його засвоїти.

Розділ 5.

Урок історії в сучасній школі

Компетентністний підхід, освітньо-виховні завдання шкільних історичних курсів реалізуються на кожному уроці шляхом раціонально обраних учителем засобів і методичних прийомів навчання. Урок – логічно і педагогічно завершена частина освітнього процесу.

Найважливіші вимоги до уроку історії в сучасній школі:

- 1) втілення компетентнісного підходу;
- 2) відповідність змісту уроку рівню розвитку історичної науки;
- 3) чіткість мети уроку в нерозривній єдності навчальних, виховних і розвиваючих завдань;
- 4) визначення головного, істотного для кожного уроку, із тим щоб воно було зрозумілим і засвоєно всіма учнями класу;
- 5) поєднання обов'язкової колективної роботи класу з індивідуальною відповідальністю й самостійністю кожного учня, постійну цілеспрямованість у роботі, активну пізнавальну діяльність школярів.

Якщо вчителеві вдасться забезпечити всі ці вимоги, він зможе зробити урок результативним, тобто щоб на уроці

матеріал був в основному засвоєний учнями і були створені необхідні передумови для успішного виконання ними самостійної домашньої роботи, творчих завдань, проектів.

Основний зміст уроку – це формування ключових та предметної компетентності, а також актуальним і надалі залишається власне навчання історії, тобто передача учням певних історичних знань у обсязі, який визначає програма. Проте, навчання не можна зводити до простого викладу історичного матеріалу у різних формах. На уроці вчитель, шляхом опитування або контрольної бесіди, перевіряє знання учнів, організовує осмислення нового матеріалу шляхом його розбору, веде роботу по узагальненню, поглибленню, уточненню, розширенню і систематизації уже набутих раніше учнями знань.

Урок історії має свою структуру. Традиційними його елементами є: перевірка знань попереднього навчального матеріалу, логічно зв'язаного з змістом даного уроку; перехід до нового матеріалу; вивчення нового матеріалу; закріплення; домашнє завдання. Ці структурні елементи на багатьох уроках майже усі реалізуються, але є уроки на яких переважає та чи інша ланка навчального процесу.

Кожний урок, будучи елементом процесу навчання і досягнення визначених результатів навчально-пізнавальної діяльності, входить у той або інший тип-групу уроків, що має визначені інтегральні риси. Існують різні підходи до типізації уроків: по головному методу, по ланках процесу навчання, по діяльності учнів і т.д.

Традиційна *класифікація по ланках процесу навчання* включає:

- 1) комбінований урок;
- 2) урок вивчення нового матеріалу;
- 3) повторювально-узагальнюючий урок;
- 4) урок перевірки й обліку знань;

5) урок семінарського типу.

Комбінований урок містить усі ланки процесу навчання. Структура комбінованого уроку:

- 1) опитування: перевірка виконання домашнього завдання і знань учнів, повторення, поглиблення і закріплення знань;
- 2) перехід до вивчення нового матеріалу: узагальнення результатів перевірки знань і пов'язування нового матеріалу з раніше вивченим; пояснення нової теми уроку, створення проблемної ситуації;
- 3) вивчення нового матеріалу;
- 4) закріплення вивченого на уроці матеріалу;
- 5) домашнє завдання: пояснення його змісту та прийомів виконання.

Комбінований урок має багато переваг: завдяки опитуванню встановлюється ясна картина глибини і міцності знань учнів по змісту пройденого матеріалу зв'язаного з даним уроком. Такий зв'язок забезпечує розуміння учнями ідеї розвитку, формує історичний підхід до явищ і подій. У процесі опитування найбільш повно здійснюється контроль за знаннями й уміннями, при цьому відбувається формування і розвиток таких умінь учнів, як описувати події і явища, працювати з історичною картою, складати хронологічні таблиці, план відповіді. На комбінованому уроці опитування займає до 20 хвилин.

Урок вивчення нового матеріалу. Навчальний матеріал уроків у старших класах великий за об'ємом, далеко не завжди він може бути вивчений у 20-25 хв. Тому в старших класах частіше практикуються уроки, цілком присвячені вивченню нового матеріалу (*шкільні лекції*).

Структура цього типу уроку така:

- 1) підготовка учнів до вивчення нового матеріалу: повідомлення теми уроку і пояснення її значення, від-

творення (в бесіді з учнями або у вступному слові вчителя) тих знань, на які слід спертися при вивченні нового матеріалу; ознайомлення учнів із планом теми і формулювання навчально-пізнавального завдання уроку;

- 2) вивчення нового матеріалу з використанням різноманітних методів та прийомів; закріплення нового матеріалу в процесі його вивчення (або наприкінці уроку);
- 3) завдання додому.

Методика викладання історії ставить ряд вимог до шкільної лекції:

1. Лекція повинна будуватися на науковій основі.
2. Матеріал лекції має бути ширшим за поданий у підручнику.
3. Лекція повинна відзначатися внутрішньою наочністю, викликати в учнів відчуття живого споглядання минулого.
4. Лекція має вчити школяра мислити, давати йому зразки розбору й узагальнення історичних фактів.
5. Мова лекції мусить бути зрозумілою для учнів.

Під час проведення лекції студенти-практиканти повинні пам'ятати, що учні записують окремі формулювання, тому не треба поспішати викладаючи матеріал, необхідно записувати нові слова, терміни, визначення на дошці.

Повторювально-узагальнюючий урок. Цей урок передбачає поєднання повторювальної бесіди з індивідуальним опитуванням учнів. При цьому його основою стає самостійна домашня підготовка школяра, а відтак особливого значення набуває формулювання домашнього завдання, інструктаж і орієнтація учнів для домашньої роботи.

Учитель повідомляє план повторювально-узагальнюючого уроку, виділяє основні питання, щоб зосередити увагу

учнів на головних фактах і закономірностях, і при цьому доручає повторити лише той матеріал підручника, який безумовно необхідний для даної теми, дає конкретне завдання по карті, по складанню хронологічної таблиці і т. ін., вказує, в якій послідовності вести роботу, на що звернути увагу.

Структура повторювально-узагальнюючого уроку:

- 1) підготовка учнів до бесіди: нагадується зміст теми уроку, його завдання, хронологічні межі;
- 2) проведення підсумкової бесіди. Основна увага звертається на найістотніші і найскладніші питання;
- 3) заключний висновок: увесь матеріал приводиться в систему, узагальнюється;
- 4) домашнє завдання.

На повторювально-узагальнюючому уроці учні вчатьс я оволодівати різними формами усного викладу, починаючи від розгорнутої розповіді і закінчуючи конспективним викладом, умінню виділяти найістотніші факти і викладати їх у стислій формі.

Близьким до повторювально-узагальнюючого уроку є **урок перевірки та обліку знань**. Опитування сприяє поглибленню, систематизації і закріпленню матеріалу. Проте основним завданням його все-таки лишається контроль і корекція навчальних досягнень.

Структура уроку перевірки й обліку знань така:

- 1) повідомлення мети уроку й теми, знання якої перевірятиметься;
- 2) перевірка й облік знань з допомогою різних прийомів: усне опитування, з використанням інтерактивної дошки, карти; письмові відповіді;
- 3) завдання додому.

У старших класах активно використовуються уроки семінарського типу та лабораторно-практичні роботи (останні використовуються і в середніх класах).

Уроки семінарського типу покликані забезпечити: узагальнення, поглиблення й розширення знань про раніше вивчений матеріал; вивчення нового матеріалу; поглиблення, під час колективного обговорення, окремих важливих питань теми; заслуховування повідомлень, рефератів учнів; проведення розбору історичних документів.

Для семінарів слід вибрати вузлові теми, які є важливими для формування основних понять та закономірностей і містять конкретний та яскравий матеріал. Важливо, щоб обрана для семінару тема була забезпечена доступною для учнів літературою та першоджерелами, оскільки одне із завдань уроку-семінару полягає в тому, щоб навчити учнів працювати з науковою літературою, довідниками, періодикою тощо, виробити в них уміння складати план, конспект, тези і, зрештою, готувати доповідь.

Структура уроку семінарського типу:

- 1) вступне слово вчителя: визначення мети семінару і місця його теми у вивченні загальної теми, нагадування питань висунутих на обговорення;
- 2) виступ доповідачів та обговорення доповідей. В обговоренні беруть участь всі учні. Під час обговорення може виникнути дискусія, яку вчитель повинен спрямовувати;
- 3) підсумкове слово вчителя: стислі рецензії на учнівські виступи, формулювання загальних висновків;
- 4) домашнє завдання.

Семінарські заняття дають змогу урізноманітнити й доцільніше організувати творчу пізнавальну діяльність учнів старших класів, забезпечують більш глибокі знання і носять дослідницький характер. Вчитель може поставити перед учнями проблему, і ті вирішують її самостійно, висуваючи ідеї, перевіряючи їх, підбираючи для цього необхідні джере-

ла інформації, прилади, матеріали і потім доповідаючи про результати своїх пошуків.

Безпосередні навички дослідницької роботи з історичними документами учні здобувають під час **лабораторно-практичних робіт**.

Структура лабораторно-практичних робіт з історії:

- актуалізація знань і корекція опорних уявлень (вчитель спрямовує увагу учнів на сутність майбутньої роботи. Учні сприймають або повторюють факти, поняття, потрібні для виконання завдання);
- мотивація навчальної діяльності (передбачає ознайомлення учнів з темою, метою та завданнями роботи, її характером);
- усвідомлення змісту (учні знайомляться зі змістом завдання, встановлюють, що вони знають, а що потрібно вивчити, які відомі прийоми дослідницької діяльності можна застосувати в цій ситуації);
- самостійне виконання роботи (учні аналізують джерело; вчитель при потребі допомагає, спрямовуючи непрямыми запитаннями та опосередкованими завданнями їхню роботу в належне річище);
- узагальнення і систематизація результатів (учні аналізують результати своєї роботи, систематизують та фіксують їх у вигляді коротких висновків);
- підбиття підсумків (учитель під час узагальнюючої бесіди встановлює кінцевий і проміжний результати дослідження, характерні помилки, теоретично обґрунтовує підсумки учнівських досліджень);
- домашнє завдання.

Студенти під час практики повинні освоїти навички проведення лабораторно-практичних занять. Особливу увагу варто приділити вибору документа (чи документів), які виносяться для аналізу під час практичної роботи. Основними

вимогами до вибору історичного джерела є: посиленість розуміння, охоплення найістотнішого в питанні, зв'язок із змістом попереднього заняття й досвідом учнів, наявність елементу новизни, вибір і адаптація фрагмента.

У сучасній школі все більше використовуються уроки, які не підпадають під зазначену традиційну класифікацію. Це модульний урок, урок «суд», урок «уявна чи віртуальна подорож», урок у музеї (під час екскурсії чи у віртуальному музеї), урок «прес-конференція», урок-вистава, урок-гра Що? Де? Коли?, урок-брейн-ринг, урок-вікторина, урок-КВК, урок дискусія чи диспут та ін. Інноваційні уроки мають на меті активізувати пізнавальну діяльність учнів, підвищити їх самостійність, поглибити знання, викликати зацікавленість і до теми, і до предмету взагалі.

Учні, як правило, з цікавістю ставляться до подібних уроків, намагаються брати активну участь у їх проведенні.

Особливою популярністю в школі користуються уроки у вигляді **рольової гри**.

Рольові ігри умовно можна поділити на репродуктивні, проблемно-пошукові та творчі.

1. *Репродуктивні ігри*. Мета їх – відтворення в пам'яті, поглиблення, удосконалення учнівських знань. Діяльність на уроці контролює вчитель за схемою: вчитель – учні.

2. *Проблемно-пошукові (узагальнюючі) ігри* передбачають елементи пошуку, здійснення логічних операцій на основі наявних в учнів знань, систематизації імітованого факту, виявлення нових взаємин між вчителем та учнями. Ці ігри будуються на суперечностях між відомими теоретичними знаннями і новими фактами. Вони відіграють значну роль у розкритті внутрішніх закономірностей на основі аналізу відомих знань. Ініціатива повинна перейти до учнів, а вчитель виступає у ролі посередника, який стимулює діяльність учнів (схема: учень – вчитель – учні).

3. *Творчі ігри*. Мета їх – виявити нові випадки прояву загального в конкретному; застосовувати узагальнення до пояснення суперечливих явищ імітованого процесу; використовувати узагальнення і систематизацію для виконання навчальних завдань і запитань у нестандартних ситуаціях. Урок можна будувати таким чином, щоб пізнання і спілкування здійснювалось за схемою: учень – учні, а вчитель виступав при цьому у ролі модератора.

При розігруванні ролей вивчаються різноманітні факти, погляди, не зважаючи на форму проведення цієї гри: чи то історичні суди, чи прес-конференції, круглі столи, чи театральні вистави. Завдання вчителя при підготовці до проведення подібного заняття полягає в широкому і всебічному розгляді даної проблеми зі всієї бази інформації, яку зможуть використати учні. Вчитель не тільки не дає готових відповідей, а й не повинен вимагати від учня приєднання до однієї з точок зору. Це повинно відбуватися тільки з волі самого учня.

Так, на умовній козацькій раді можна обговорити питання української історії другої половини XVIII ст., зігравши ролі прихильників І. Виговського і М. Пушкаря, пропольської, протурецької, проросійської сторін. Сприятливими темами для цієї форми будуть уроки, присвячені політиці І. Мазепи, Українській революції 1917-1921 рр., діяльності ОУН та УПА.

У молодших класах, щоб створити в учнів певний запас історичних уявлень, дедалі частіше застосовують *уроки «уявної подорожі»* за допомогою сучасних інтерактивних технологій і програм: «Екскурсія в давні Афіни», «Екскурсія по Давньому Києву», «При дворі Карла Великого» тощо. На таких уроках учитель у своїй розповіді використовує історичні документальні матеріали, твори сучасників, діалоги між уявними історичними персонажами, пряму мову, фольклор (тогочасні поговірки, прислів'я). Після «подорожі» учитель

влаштовує бесіду, на якій узагальнює і поглиблює матеріал, що подавався на уроці, формулює висновки.

У старших класах застосовуються уроки прес-конференції: підсумки Другої світової війни – лідери держав-переможців відповідають на запитання журналістів. У кінці такого уроку вчитель, чи хтось із учнів робить узагальнення по проблемі, що розглядалася.

Навчальна рольова гра наближає учнів до історичної епохи, а вибір власної ролі сприяє самовираженню дитини, активізує її навчальну діяльність.

Студенти-практиканти порадившись з вчителем-методистом також можуть спробувати провести якийсь з подібних інноваційних уроків¹.

¹ Література та окремі матеріали щодо підготовки та проведення різних уроків винесені в Додаток 3.

Розділ 6.

Робота з текстом на уроках історії

Надзвичайно важливим засобом навчання історії в школі залишається є друкований текст, різні види якого застосовуються у повсякденній практиці викладання. Вони класифікуються у свою чергу за характером інтерпретації (витлумачення) історичної інформації: науково-історичні (книги, статті професійних істориків, наукові доповіді лекції); освітні (підручники, текстові фонди музеїв, довідники); художні (романи, фольклор); популярні (преса, науково-популярна література); персональні (спогади, щоденники, листи). *Відповідно вирізняють різні типи навчальних текстів:*

- підручники, посібники;
- хрестоматії (збірки документів);
- науково-популярна, довідкова література;
- книжки для читання;
- газетні, журнальні статті;
- художня та мемуарна література.

Підручник є основним типом навчального тексту на уроці історії, складеним відповідно до існуючої програми, що містить певну систему знань, розумінь та умінь, орієнтовні завдання для практичних і творчих робіт. У шкільному підручнику є різні види тексту, зміст, ілюстрації, питання, завдання, карти тощо.

Функції, які виконує підручник у освітньому процесі:

- засіб формування ключових та предметної компетентностей учня, а також розвитку та виховання власне особистості;
- джерело історичної інформації;
- засіб осмислення, систематизації і закріплення історичних знань.

Зміст підручника визначається авторським текстом, з притаманною йому специфікою методології викладання і реалізацією компетентнісного підходу.

До системи прийомів навчання із використанням тексту підручника входять:

- самостійне читання тексту перед поясненням учителя;
- застосування підручника безпосередньо у розповіді вчителя (визначення понять тощо);
- аналітико-синтетична обробка тексту (виділення логічно – пов'язаних частин тексту), диференціація історичної інформації за її типом та інше);
- коментоване (з наданням роз'яснень вчителем) читання;
- роз'яснення назв розділів, параграфів тексту;
- осмислення історичного матеріалу (порівняння історичної інформації авторського тексту, документів, словника з означеного питання);
- застосування отриманих знань у самостійній роботі;
- робота з понятійним апаратом, опрацювання термінів, конкретизація їх прикладами з тексту;
- навички ілюстрації тексту (схема, малюнок тощо);
- виконання практичних робіт та творчих завдань;
- вміння використання тексту для аргументації власної думки, узагальнень з приводу тих чи інших історичних фактів.

На уроках історії приділяється особлива увага роботі з історичними документами.

Значення застосування історичних документів полягає у наступному:

- реалізація компетентнісного підходу;
- формування інтересу до історії;
- через активізацію процесів мислення й уяви сприяти більш ефективному та якісному засвоєнню історичних знань;
- розвитку історичної свідомості;
- формуванню критичного мислення.

Функції історичного документа як засобу навчання:

- «оживлення історії» через особистий життєвий досвід учасників історичних подій;
- висвітлення процесу прийняття рішень у реальному часі епохи, що розглядається;
- формування вмінь системного аналізу, використовуючи історичні поняття, роблячи самостійні інтерпретації подій, що розглядаються;
- надання можливості екстрополяції з історичною епохою;
- формують навички критичного аналізу

Критерії та класифікація історичних документів:

- за близькістю та безпосередністю участі в подіях – первинні і вторинні джерела;
- за характером документальних текстів – документи оповідно-описового характеру, пам'ятки художнього слова;
- за змістом документів – державно-правові документи внутрішньополітичного характеру, документи зовнішньополітичного характеру, господарчі документи, міфологія та релігійні твори; оповідно-описові

твори, твори художньої літератури досліджуваної епохи тощо).

Алгоритм роботи з історичним документами в школі:

- надання зразку вивчення документа вчителем;
- аналіз запропонованого до розгляду документа під керівництвом вчителя;
- перехід до опрацювання даного документа;
- самостійне вивчення документа у класі і вдома.

Це в свою чергу передбачає:

- читання і переказ документа зі складанням плану;
- пояснювальне читання зі вступною і заключною бесідою;
- самостійний розбір документа і відповіді на запитання до нього;
- порівняння двох документів з характеристиками даної події, які доповнюють один одного;
- надання критичної оцінки документа з визначенням його структури, ідеології та знаходження доказової бази його основних положень.

Художня та науково–популярна література у викладанні історії в школі також відіграє важливу роль для формування історичного мислення учнів.

Функції художньої літератури, що використовується на уроках історії:

- конкретизація історичного матеріалу;
- формування образного уявлення та особистого ставлення до історичних діячів та явищ.

Класифікація художньої літератури:

- літературні джерела досліджуваної епохи;
- історична белетристика.

Інтерпретація навчальних текстів на уроках історії

Завдання інтерпретації навчальних текстів на уроках іс-

торії в школі полягає у виробленні в учнів вміння критичного погляду на історичні події.

Вимоги до аналізу та оцінок інтерпретації історичного матеріалу:

- відрізнати факти від авторської ідеї;
- наявність доказової бази;
- використання декількох авторських підходів щодо знаходження пошуку об'єктивних мотивацій учасників подій;
- розуміння відносності об'єктивності академічного викладання історії у порівнянні з популярним.

Розділ 7.

Використання інформаційних технологій у навчанні історії

Втілення компетентнісного підходу, всебічний розвиток особистості учня втілюється під час вивчення окремих предметів, через міжпредметні зв'язки та використання інноваційних технологій навчання.

Інноваційні підходи до впровадження навчально-пізнавального процесу покликані подолати розрив між освітою і вимогами життя. Під час інноваційного навчання педагог спрямовує діяльність учнів на самостійне розв'язання певних ситуацій, проблем, спираючись на свої потенційні можливості і вже набуті знання та уміння у процесі взаємодії з іншими учнями, підручниками, іншими джерелами інформації, зокрема Інтернет-ресурсами.

Інтерактивне навчання з використанням інформаційних технологій передбачає:

- постійну, активну взаємодію, взаєморозуміння учасників освітнього процесу – вчителя та учнів класу;
- вирішення загальних, але значущих для кожного учасника завдань і проблем;
- рівноправність учителя й учнів як суб'єктів навчального процесу.

Застосування інноваційних підходів на уроках історії має сприяти:

- розвитку логічного та критичного мислення, пам'яті, спостережливості, комунікативних якостей і здібностей;
- стимулюванню пізнавального інтересу учнів;
- створенню атмосфери співпраці, взаємодії, умов для залучення всіх учнів класу до процесів пізнання, саморозвитку та самоосвіти;
- підвищенню рівня самостійності та відповідальності учнів;
- розширенню навчально-виховних можливостей уроку;
- опануванню ключовими та предметними історичними компетентностями
- розвитку;
- створенню комфортних умов навчання, які б викликали у кожного учня відчуття своєї успішності, інтелектуальної спроможності, захищеності, неповторності, значущості.

Форми інтерактивного навчання на уроках історії: індивідуальні (самостійна робота учня/учениці); парні (робота учня/учениці в парі з учнем/ученицею); групові (виконання завдань групою учнів, коли усі учасники групи активно навчають один одного); фронтальні (учитель працює одночасно з усім класом). При роботі в групах і з усім класом має бути поставлена спільна мета і завдання.

У сучасному світі цифрових технологій особливого значення набуває використання можливостей мережі Інтернет та мультимедійних програм, які здатні забезпечити нову якість освітнього процесу і контролю знань. Вчитель може використовувати комп'ютери, планшети, інтерактивні дошки, якщо ними оснащено кабінет. Форми практичного використання інтерактивних технологій можуть бути різноманітні (як вступ

до вивчення нового навчального матеріалу, як матеріал для самостійного опрацювання історичної інформації, як засіб контролю та самоконтролю якості і повноти знань тощо).

Інформаційно-комунікаційні мережеві технології дозволяють педагогам організувати освітній процес у наступних напрямках:

- пошук релевантної інформації (наприклад, наскільки вірно і точно, сторінка сайту відповідає на питання користувача, задане в пошуковик);
- забезпечення вільного доступу до освітніх ресурсів;
- організація групової навчальної діяльності;
- обмін даними та матеріалами в освітніх цілях;
- спільне опрацювання даних та робота з матеріалами освітнього спрямування;
- створення умов для ефективної дистанційної комунікації між учасниками освітнього процесу;
- оцінювання результатів освітньої діяльності.

Використання інформаційних технологій дозволяє підвищити ефективність уроку історії, створити умови, за яких учні залучатимуться до активної творчої пізнавальної діяльності, учаться співпрацювати, критично мислити, аналізувати, висловлювати й відстоювати власні думки та ідеї. На уроках історії, при підготовці домашніх завдань і практичних робіт доцільно використовувати різні ресурси, які доступні в Інтернет-мережі.

Якщо розглядати ресурси Інтернету з погляду їхньої корисності для вчителя історії, то фахівці виділяють наступні групи:

- 1) **офіційні ресурси** (Інтернет-ресурси органів державної влади в Україні – Міністерство освіти та науки України (<https://mon.gov.ua>); державних академічних науково-дослідних установ – Інститут історії України Національної Академії Наук України (www.history).

org.ua), Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України (<https://iipiend.gov.ua>) та ін.; закладів вищої освіти – сайти історичного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка (www.history.univ.kiev.ua) історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (<https://clio.lnu.edu.ua> та ін.), архіви – Архіви України (www.archives.gov.ua), Електронний архів українського визвольного руху (www.avr.org.ua) та ін.);

- 2) **універсальні** Інтернет – енциклопедії (Українська Вікіпедія (www.uk.wikipedia.org), Енциклопедія України в Інтернеті/The Internet Encyclopedia of Ukraine (www.encyclopediaofukraine.com), портал енциклопедій та словників (www.cyclop.com.ua), on-line енциклопедія «Британіка» (www.britannica.com) та ін.), довідники (Довідник з історії України: е-версія (www.history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm)) й бібліотеки (Національна бібліотека України ім. В.Вернадського (<http://nbuv.gov.ua>), Електронна бібліотека України (www.oa.elibukr.org) та ін.);
- 3) **спеціалізовані історичні ресурси**, інформаційне наповнення яких стосується різних періодів української чи всесвітньої історії (ІЗБОРНИК: Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації (www.litopys.org.ua), Історична правда (www.istpravda.com.ua), Український історичний портал (www.history.com.ua), Лікбез – Історичний фронт (www.likbez.org.ua), Історія українського козацтва (www.cossackdom.com), Україніка (<http://ukraine.ck.ua>), Історія національного руху в Україні 1800-1920 рр. (<http://ukrstor.com>) та ін.);
- 4) **методичні ресурси** (Історія в школі (www.

schoolhistory.at.ua), Історія та гуманітарні дисципліни (www.ukrhist.at.ua), Учительський Журнал он-лайн. Історія та правознавство. (www.teacherjournal.com.ua/shkola/istoriya-ta-pravoznavstvo.html), Історія України. Конспекти та розробки уроків (www.osvita.ua/school/lessons_summary/history_ukraine), Книги та підручники з історії України та всесвітньої історії (www.history.vn.ua) та ін.);

- 5) **ресурси з наочності** (Музейний простір України (www.prostir.museum), Національний музей «Чорнобиль» (<http://chornobylmuseum.kiev.ua>), Палац Потоцьких (<http://www.3dmaps.com.ua/ua/place/palaci-ta-galereyi/palac-potockih.html>), Палац гетьмана К.Розумовського в Батурині (<http://incognita.day.kiev.ua/museums/rozum>), Історико-археологічний музей Трипілля (<http://incognita.day.kiev.ua/museums/trypillia>), Український центр (фотогалерея-історія) (<http://www.ukrcenter.com>) та ін.).

Також на YouTube вчитель й учні можуть знайти велику кількість навчальних, документальних та науково-популярних відео-матеріалів, які присвячені музеям та музейним експонатам, виставкам, дозволяють on-line відвідати меморіальні історичні пам'ятники, переглянути телевізійні передачі про окремі історичні події, проблеми, діяльність відомих осіб.

Сучасні інтерактивні технології розширюють можливості діагностики рівня засвоєння історичної інформації, допомагають налагодити самооцінювання учнів. Для цих цілей учитель може використовувати Інтернетресурси, де в режимі on-line учні мають змогу пройти тести з історії України. Це можуть бути сайти Освіта.ua (<http://zno.osvita.ua/ukraine-history>).

Вчитель має навчити учнів при використанні Інтернетмережі зосереджуватися на основних цілях та виконанні

завдань. Іншим ускладненням роботи з Інтернетресурсами може стати неякісний продукт, яким заповнено віртуальний простір. Відповідно заняттям має передувати якісна, скрупульозна підготовка вчителя, котрий повинен переглянути сайти, до яких він радить звертатися учням.

Під час оцінювання якості електронного ресурсу спеціалісти рекомендують звертати увагу, передусім, на достовірність, авторитетність, об'єктивність, передбачувану аудиторію та періодичність оновлень сайту.

Учнів старших класів можна долучити до аналізу Інтернетресурсів. Варіантом початкового етапу розвитку навичок критичного мислення може стати використання форми пам'ятки для оцінювання Інтернет-ресурсу з історії запропонована фахівцями :

1. Адреса веб-сайту.
2. Назва веб-сайту.
3. Мета створення цього веб-сайту. Для чого (кого?) він був створений?
4. Яка організація або особа створила цей сайт?
5. Що подано на сайті: об'єктивні факти чи особиста думка автора?
6. З яких джерел автори сайта одержали інформацію?
7. Посилання на які інші джерела інформації вказані на сайті?
8. Чи має право автор подавати дану інформацію від свого імені?
9. Коли сайт був створений і як часто він поновлюється?
10. Чи можна назвати даний сайт корисним та важливим?
11. Чи можна перевірити інформацію, подану на сайті, за допомогою інших джерел (підручників, хрестоматій, журналів тощо)?

Особливість інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес здійснюється за умови постійної, активної взаємодії усіх його членів. Аналізуючи свої дії та дії інших учнів, учасники освітнього процесу більш усвідомлено засвоюють знання та вміння, тому інтерактивні методи є засобом покращення навчання.

Розділ 8.

Підготовка студента-практиканта до уроку

Під час проходження практики студенти набувають навичок педагогічної роботи, складають плани-конспекти уроків, безпосередньо проводять уроки, ознайомлюються з позакласною роботою.

При підготовці до уроку студент-практикант повинен передусім ґрунтовно ознайомитися з програмою відповідного курсу, підручниками, методичними посібниками. (Дивись **Додаток 1**) Наступними етапами підготовки до уроку є:

- а) точно сформулювати тему і мету уроку;
- б) визначити зміст і обсяг навчального матеріалу;
- в) обрати тип уроку, найдоцільніші методи і методичні прийоми вивчення матеріалу;
- г) підібрати наочне обладнання до уроку (карти, діаграми, схеми, ілюстрації, репродукції картин, інтерактивні програми, сайти з Інтернет мережі тощо);
- д) опрацювати історичні документи, які торкаються теми уроку;
- е) скласти розгорнутий план-конспект уроку.

Передусім практикант визначає *тему уроку*, керуючись програмою і змістом підручника (хоч тема уроку не обов'язково збігається з назвою параграфа в підручнику чи формулюванням у програмі). Тему уроку слід повідомити

учням: це мобілізує їх увагу, додає роботі цілеспрямованості. Формулювання краще давати стисло, таке, що легко запам'ятовується. *Наприклад, Утворення Галицько-Волинської держави.*

Порадившись із вчителем методистом можна використати проблемну назву уроку. Заголовки, сформульовані як альтернативні питання, створюють проблемні ситуації: «Греція чи Македонія?», «Вибір Мазепи: Швеція чи Росія», «Перебудова: вдосконалення чи руйнування?».

Готуючись до уроку по обраній темі насамперед *визначаєте його мету*. Це найбільш важкий, особливо для практиканта, і важливий момент підготовки. Всебічно проаналізувавши зміст навчального матеріалу, який буде розглядатися на даному уроці, визначивши його місце в темі, розділі і курсі, необхідно чітко сформулювати основну змістовну ідею уроку. Мета уроку обумовлена необхідністю навчання, виховання і розвитку учнів, формування ключових та предметної компетентностей. Конкретні виховні і розвиваючі завдання кожного уроку повинні бути в значній мірі орієнтовані на можливості учнів того або іншого класу.

Сформулювати *мету* уроку – визначити його головну ідею, основні події, що розкривають явища, які повинні бути засвоєні учнями. *Наприклад, показати згубний вплив культу особи Й. Сталіна на суспільно-політичне та культурне життя в Україні в перше повоєнне десятиріччя; виховувати в учнів повагу та зацікавленість до вітчизняної історії; викликати інтерес до долі людей, які жили в умовах панування тоталітарної системи; розвивати критичне мислення; розвивати вміння працювати з історичними документами, формувати навички аналізу суспільних явищ в розвитку і конкретно-історичних умовах.*

Потім, визначаєте *тип* уроку (урок вивчення нового матеріалу), **підбираєте необхідне обладнання і навчально-ме-**

тодичні матеріали (*карта України, хрестоматія, збірники документів, мемуари, спеціальні сайти, сторінки в соціальних мережах присвячені історії України*), **намічаєте об'єм і зміст навчального матеріалу, логіку його розкриття.**

Підготовка до уроку завершується складанням *плану-конспекту*, у якому записуються тема, мета, нові поняття, наочне обладнання, інтерактивні програми, структурні елементи уроку з вказівкою їхнього основного змісту і характеру діяльності учнів. Якщо планується опитування, то формулюються основні і додаткові запитання, вказуються номери або назви карток. У плані-конспекті обов'язково відзначається зворотний зв'язок від учнів до вчителя у вигляді передбачуваної відповіді на проблемне питання, поставлене на початку уроку або його частини, ходу обговорення виконаного письмового завдання, загального висновку з змісту уроку і т.п. При вивченні нового матеріалу планується змістовна послідовність і діяльність учнів по ходу його викладу вчителем або програмується самостійна робота учнів із визначеними джерелами інформації.

Кожна навчальна ситуація на уроці планується з обов'язковою вказівкою її часу. Нераціональна витрата навчального часу найчастіше відбувається при опитуванні через невміння практиканта ясно і чітко ставити запитання, а також через невміння учнів виконати завдання або відповіді на запитання.

Контроль і корекція навчальних досягнень, оцінка результатів навчання – складна методична проблема, і найбільш слабка ланка в роботі не тільки студента-практиканта, а й вчителя-початківця.

Різний по характеру матеріал вимагає диференційованого підходу під час контролю і корекції навчальних досягнень. При початковій перевірці учитель часто вимагає знань як опорних фактів, так і другорядних. При відстроченій перевірці

учитель вимагає обов'язкового твердого запам'ятовування опорних фактів, що є віхами в історичному процесі, із співвіднесенням їх у часі і просторі з іменами і характеристикою найбільш відомих діячів. При перевірці теоретичних знань, що мають світоглядний характер, учитель повинен мати на увазі, що вони відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні ключових та предметної компетентностей, і не тільки закріплюються, але і збагачуються, конкретизуються впродовж всього навчання.

Перевірка, корекція й оцінка впливають на формування особистості самих учнів, розвиток їх інтересу до предмета і спонукальних мотивів учитися із достатньою напруженою сил. Необхідно, щоб перевірка була цікавою, втягувала учнів в активну роботу, збагачувала знання, розвивала ідейно і духовно.

Перевірка учнів з історії повинна бути цілеспрямованою. До опитування варто готуватися так само серйозно і ретельно, як і до пояснення нового матеріалу.

Основним видом перевірки знань є **усне опитування**.

Готуючись до уроку, практикант продумує і записує в план-конспект формулювання запитань.

Запитання на уроці бажано мати в письмовому вигляді, тому що формулювання питань на ходу часто приводить до порушення педагогічних вимог.

По своїй спрямованості запитання повинні стимулювати розумову діяльність учнів, тобто містити в собі завдання на аналіз, порівняння, зіставлення, виявлення головного, загальних рис і особливостей декількох подій, явищ, оцінку історичних фактів, доказ положення, висновку, обґрунтування позицій, установлення причинно-наслідкових зв'язків, висловлення власної думки і т.д.

Однак, не можна цілком відмовлятися від запитань на просте відтворення знань (*дати, місця історичної події,*

імені історичного діяча, визначення історичного поняття і т.д.). Такі питання орієнтують учнів на запам'ятовування найважливіших фактів, без чого не може бути історичних знань узагалі.

Продумуючи систему запитань, слід пам'ятати про їхні можливі функції: навчальну, закріплювальну, узагальнюючу, контролюючу тощо.

Запитання можуть актуалізувати різні пізнавальні процеси:

Мнемічні – коли запитання передбачає пригадування, відтворення, і спрямоване на закріплення матеріалу (*Що таке...?*).

Репродуктивно-пізнавальні запитання спонукають до відтворення знань у звичних ситуаціях без розширення та поглиблення їх (*Чому...?*).

Продуктивно-пізнавальні запитання спонукають до продуктивного мислення, розв'язування проблемних завдань, що дає учням новий пізнавальний результат (*Чи можна...?*).

Формулювання запитань у школі на уроках історії:

1. Запитання мають бути доступними (такі, на які можливо відповісти, спираючись на знання, набуті на попередніх уроках. Недоступне запитання штовхає учнів на «вгадування» відповіді, може гасити інтерес до його пошуків, впевненість у собі).
2. Запитання слід формулювати якомога коротше і ясніше (довгі і незрозумілі запитання не дозволяють учню чітко сформулювати свою відповідь).
3. Складні запитання доцільно розбити на прості.
4. У розділових запитаннях треба називати всі можливі альтернативи (не варто пропонувати лише два варіанта відповіді).

Бажано, щоб запитання містило в собі певну проблему, до розв'язання якої учень підготовлений на попередньому

уроці. Якщо усне опитування проводиться на початку уроку, то запитання можуть бути як по вивченій на попередньому уроці темі, так і ті, що підготовляють до сприйняття нового матеріалу.

Відповіді на запитання практикант записує в план-конспект.

При організації перевірки варто дотримуватися певних умов: під час опитування підручники повинні лежати на столі в закритому вигляді, щоб учні не відривалися від колективної роботи класу, зоронено користуватися додатковими засобами телефонами, планшетами, ноутбуками тощо. При необхідності наведення довідки, уточнення учні за вказівкою учителя відкривають потрібну сторінку чи історичний Інтернет сайт. У будь-якому випадку студент має порадитися з вчителем-методистом стосовно форми та умов опитування в даному класі.

Нерідко практиканти опитування зводять до перевірки знань окремих учнів, не залучають увесь клас до участі в ньому; перевірка знань проводиться лише за матеріалом попереднього уроку, а запитання збігаються з формулюванням параграфів підручника (що націлює учнів на простий переказ тексту підручника) чи лише дублюють питання сформульовані у підручниках; опитується дуже мала кількість учнів, а це не забезпечує систематичного контролю за підготовкою всього класу до уроків; практикант захоплюється опитуванням, через що залишається обмаль часу на виклад нового матеріалу, а це призводить до перевантаження учнів домашніми завданнями.

Щоб не допускати зазначених недоліків, треба надавати опитуванню тематичного характеру і тісно пов'язувати його з повторенням раніш вивченого матеріалу. Необхідно вимагати від школяра самостійної відповіді на поставлене запитання,

залучати інших учнів до доповнення її і в разі необхідності коригувати і наприкінці підсумовувати усі відповіді.

Слід застосовувати різноманітні форми усної перевірки: виклик учня для розгорнутої відповіді; виклик для коротких відповідей на вузькі, але істотні запитання; поєднання усного опитування з таким, що потребує запису чи відповіді з використанням інформаційних технологій та онлайн ресурсів; залучення інших учнів для доповнення і виправлення відповідей їх товаришів; постановка самими учнями запитань своїм товаришам, які відповідають та ін.

До відповіді на задане запитання повинні готуватися всі учні. Тому доцільно звертатися до класу з пропозицією: «давайте з'ясуємо...», «давайте згадаємо...», «як ви думаєте...», «... чи правильно це?». Таке звертання до класу сприяє мобілізації пам'яті, мислення, привчає до самостійності, переконує в посильності завдання. При такій формі звертання учні охоче і більш вдумливо відповідають на запитання, активно включаються в обговорення, доповнюючи і виправляючи відповіді товаришів.

Для розгорнутої відповіді учні виходять до столу, дошки, карти, картини. Відповідає учень усьому класу і вчителю. Крім розгорнутих відповідей можуть бути короткі відповіді учнів із місця. Вимога відповідати коротко вчить школярів виділяти головне, істотне, формулювати чіткі відповіді.

Слід уважно вислухати, що й як говорить учень, мовчки відмічаючи собі помилки, невірну оцінку подій, неправильність мови, неточність виразів і т. ін., і лише після закінчення відповіді все це виправити. Перебивати учнів припустимо в крайніх випадках: не виділяє основного, відхилився від теми. Завдання вчителя уточнюючими запитаннями допомогти учню під час відповіді. Необхідно бути дуже тактовним, особливо вислуховуючи учнів, що думають і говорять повільно. Несправедливі, роздратовані репліки можуть надовго травму-

вати учня. Якщо припускаєте, що учень випадково допустив помилку, доцільно дати йому можливість самому виправити її. І тільки потім, звертаючись до класу, запропонуйте внести спочатку необхідні виправлення, потім – доповнення.

Школярі середніх класів активно беруть участь у виправленнях і доповненнях відповіді товаришів, у старших класах ця активність слабшає. Тому, організовуючи перевірку, продумує і прийоми, що активізують діяльність класу при опитуванні. Це може бути, наприклад, письмове рецензування відповідей товариша.

Головною формою усних відповідей з історії є зв'язна розповідь учнів на поставлене запитання. Відповідь учнів повинна бути тематичною, тобто розкривати самостійну, якщо не тему, то підтему. Поставлене вчителем запитання повинне мати на увазі посилену для учнів самостійність, а також вимагати чіткої відповіді, тобто будуватися так, щоб учень думав не про те, на якій сторінці надрукована відповідь, а про те, яким повинен бути зміст відповіді. До основного запитання вчитель ставить додаткові питання, внутрішньо пов'язані з основним. Цей зв'язок питань може іти по лінії розвитку визначеної проблеми. Подібні питання сприяють розвитку логічного мислення учнів.

Від учнів середніх класів слід вимагати, щоб вони правильно будували розповідь на основі матеріалу параграфа підручника. Для старшокласника запитання є одним із засобів навчання робити правильні висновки й оцінки. Для цього використовують запитання різних типів. (Дивися **Додаток 2**)

Під час бесіди слід прагнути, щоб учень, який відповідає, аргументував, підтверджував фактами свої положення, відстоював свої твердження. Запитання для бесіди, дискусії чи диспуту мають викликати бажання захищати свої думки. Це мають бути такі запитання, на які не можна відповідати «так» чи «ні». *Не слід, наприклад, будувати запитання так: «По-*

добається вам вчинок історичної особи?» Слід запитати: «Як ви поясните і як оціните такий-то вчинок історичної особи?» Запитання не повинні підказувати відповідь. Нехай учасники дискусії підйдуть до висновку на основі самостійного аналізу фактів.

Треба доброзичливо вислуховувати учнівські відповіді, виділяти в них раціональне зерно і, спираючись на нього, підводити клас до узагальнень. Не слід залишати всі висновки лише на кінець бесіди, краще робити їх і в ході обговорення, щоб для учнів увесь час була ясною провідна думка бесіди.

Відповіді учнів не завжди збігатимуться з тими, які передбачив практикант у конспекті. Але він мусить швидко перебудуватися і, використовуючи відповіді школярів, все ж повернути бесіду в потрібне русло.

Під час бесіди чи дискусії може виникнути ситуація коли практикант виявиться не готовим дати відповідь на якесь запитання учнів. У такому разі треба перенести відповідь (яка повинна бути повною і вичерпною) на наступний урок.

Форми перевірки знань з історії необхідно варіювати, вносячи елемент нового, несподіваного для учнів. Застосування різноманітних видів і прийомів має цілий ряд переваг. Наприклад, письмове опитування, про яке заздалегідь клас не попереджується, стимулює учнів систематично виконувати домашнє завдання. Для вчителя така форма опитування дозволяє порівняти, перевірити рівень засвоєння всього класу, сильних і слабких учнів. При цьому досягається значна економія часу, тому що письмова перевірка займає не більше 15 хв. Цей прийом допомагає учителеві чи практикантові визначити ефективність власної роботи, типові, масові недоліки в знаннях учнів. Запитання для письмової перевірки повинні бути не тільки значними за змістом, а й стимулювати учнів у короткий термін чітко і логічно сформулювати думки, відібрати головне, відкинути другорядне.

Крім письмового й усного опитування в класі, у розпорядженні вчителя є й інші шляхи і джерела обліку знань: оцінка за виконання домашніх робіт (*складання плану, вирішення пізнавального завдання*), за разові доручення (*повідомлення або доповідь на уроці*), за стан робочого зошита, за звіт про навчальну екскурсію, історичний диктант і т.д.

При вивченні нового матеріалу можна організувати самостійну роботу з контурною картою, по укладанню хронологічних таблиць, схем, розгорнутих планів. Таким чином, різні форми самостійної роботи при вивченні нового матеріалу приймають на себе контрольні-оцінюючі функції перевірки.

Опитування всього класу можна здійснити з використанням сучасних інформаційних технологій та онлайн ресурсів.

Для встановлення рівня навчальних досягнень учня/учениці в оволодінні змістом предмета відповідно до вимог чинних програм (оцінювання) можна використовувати **платформи дистанційного навчання**:

Платформа Moodle – безкоштовна відкрита система управління дистанційним навчанням, яка дозволяє здійснювати тестування та опитування школярів із використанням запитань закритого (множинний вибір правильної відповіді та співставлення) і відкритого типу та виконувати завдання учнями з можливістю пересилати файли;

Google-форма – дозволяє формулювати завдання різних типів, збирати відповіді учнів та учениць і потім проводити автоматичне оцінювання результатів виконаних завдань.

Classtime – бібліотека ресурсів, також дозволяє створювати створювати запитання різних типів.

Важливим засобом стимулювання школярів до кращої роботи є **оцінка результатів навчання**.

Оцінювання має ґрунтуватися на позитивному принципі,

що передусім передбачає врахування рівня досягнень учня, а не ступеня його невдач як це було раніше.

Основними функціями оцінювання навчальних досягнень учнів, як правило, називають:

- *контролююча*, що передбачає визначення рівня досягнень окремого учня (класу), виявлення рівня готовності до засвоєння нового матеріалу, що дає змогу вчителю відповідно планувати і викладати навчальний матеріал;
- *навчальна*, що зумовлює таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли його проведення сприяє повторенню, уточненню і систематизації навчального матеріалу, вдосконаленню підготовки учня (класу, групи);
- *діагностико-коригуюча*, що допомагає з'ясувати причини труднощів, які виникають в учня під час навчання, виявити прогалини у знаннях і вміннях та коригувати його діяльність, спрямовану на усунення недоліків;
- *стимулюючо-мотиваційна*, що визначає таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли його проведення стимулює бажання поліпшити свої результати, розвиває відповідальність та сприяє змагальності учнів, формує мотиви навчання;
- *виховна*, що передбачає формування вміння відповідально й зосереджено працювати, застосовувати прийоми контролю і самоконтролю, розвиток якостей особистостей: працелюбності, активності, акуратності та інших.

Об'єктом оцінювання навчальних досягнень учнів є знання, вміння та навички, досвід творчої діяльності учнів, досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності.

Оцінюватися може виконання учнями будь-яких навчальних завдань, під час роботи над якими учні демонструють власне історичне мислення: розгорнуті і стислі усні відповіді, письмові роботи, доповіді, реферати, участь в дискусіях, диспутах тощо.

З метою забезпечення об'єктивного оцінювання рівня навчальних досягнень учнів з 2000/2001 навчального року введена **12-бальна шкала**, побудована за принципом урахування особистих досягнень учнів.

При визначенні рівня навчальних досягнень учнів враховуються:

- характеристики відповіді: правильність, логічність, обґрунтованість, цілісність;
- якість знань;
- сформованість загальнонавчальних та предметних умінь і навичок;
- рівень володіння розумовими операціями: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, робити висновки тощо;
- вміння виявляти проблеми та розв'язувати їх, формулювати гіпотези;
- самостійність оцінних суджень.

Вказані орієнтири покладено в основу виділених чотирьох рівнів навчальних досягнень учнів.

Обов'язковими видами оцінювання навчальних досягнень учнів має стати тематичне і підсумкове. Основною одиницею оцінювання є навчальна тема. Результати тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів відображаються у класному журналі в окремій колонці.

Доцільність тематичного оцінювання зумовлена психологічними закономірностями засвоєння навчального матеріалу, що передбачають реалізацію його послідовних етапів, що

не можна здійснити на одному уроці. З огляду на це поточне оцінювання на кожному уроці в традиційному розумінні *не є обов'язковим*.

Крім того, таке оцінювання не узгоджується з індивідуальним для кожного учня темпом засвоєння навчального матеріалу, що нерідко спричиняє психологічний дискомфорт у навчанні значної частини школярів. Перед щоденною загрозою опитування і виставлення оцінки учень націлюється не стільки на осмислення, скільки на просте запам'ятовування навчального матеріалу. Тому поточне оцінювання у разі його застосування вчителем має відігравати допоміжну роль, виконуючи, зокрема, заохочувальну, стимулюючу та діагностично-коригуючу функцію. Його результати не обов'язково відображаються в балах і фіксуються в журналі.

Кожну оцінку вчитель і, відповідно, практикант повинен аргументовано умотивовувати, доводити до відома учня та оголошувати перед класом.

Дванадцятибальна система оцінювання стимулює в учнів розвиток різних здібностей, оскільки високі бали ставляться лише при наявності самостійного творчого підходу до здобуття і застосування знань, враховує розумові вміння учнів, а саме: порівнювати, виокремлювати головне, узагальнювати, знаходити причини, робити висновки тощо.

Відповідно до затверджених у 2013 р. Міністерством освіти і науки України орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти виокремлюються чотири рівні навчальних досягнень учнів: початковий, середній, достатній, високий.

І початковий рівень, коли у результаті вивчення навчального матеріалу учень:

- називає об'єкт вивчення (правило, вираз, формули,

геометричну фігуру, символ тощо), але тільки в тому випадку, коли цей об'єкт (його зображення, опис, характеристика) запропонована йому безпосередньо;

- за допомогою вчителя виконує елементарні завдання.

II середній рівень, коли учень повторює інформацію, операції, дії, засвоєні ним у процесі навчання, здатний розв'язувати завдання за зразком.

III достатній рівень, коли учень самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, вміє виконувати певні операції, загальна методика і послідовність (алгоритм) яких йому знайомі, але зміст та умови виконання змінені.

IV високий рівень, коли учень здатний самостійно орієнтуватися в нових для нього ситуаціях, складати план дій і виконувати його, пропонувати нові, невідомі йому раніше розв'язання, тобто його діяльність має дослідницький характер.

При оцінюванні навчальних досягнень з історії за основу береться:

- поступове зростання рівня вимог до учнів від класу до класу відповідно до рівня набуття учнями ключових та предметних компетентностей;
- рівень оволодіння основними питаннями змісту та переліком вмінь і навичок, що їх учні мають набути під час вивчення курсів історії України та всесвітньої історії відповідно з врахуванням вікових особливостей пізнавального процесу школярів.

I. Початковий рівень

- 1 бал** – Учень (учениця) може повторити тему уроку, назвати одне два поняття, які вивчалися протягом теми, одну дві події, персоналії чи історикогеографічні об'єкти, що вивчалися протягом теми.

- 2 бали** – Учень (учениця) називає декілька подій, дат, історичних постатей або історикогеографічних об'єктів; вибирає правильний варіант відповіді на рівні «так ні»; має загальне уявлення про лічбу часу в історії.
- 3 бали** – Учень (учениця) двоматрьома простими реченнями може розповісти про історичну подію чи постать; впізнати її за описом; співвіднести рік зі століттям, століття – з тисячоліттям ; може пояснити легенду історичної карти.

II. Середній рівень

- 4 бали** – Учень (учениця) репродуктивно відтворює невелику частину навчального матеріалу теми, з використанням понять та термінів, що подані у тексті підручника, називаючи одну-дві основні дати; розпізнає на історичній карті різноманітні історикогеографічні об'єкти та використовує карту для локалізації історичного змісту підручника за допомогою вчителя.
- 5 балів** – Учень може відтворити основний зміст навчальної теми, відповідаючи на запитання вчителя; визначати окремі ознаки історичних понять, назвати основні дати; за допомогою вчителя може показати на історичній карті основні місця подій.
- 6 балів** – Учень (учениця) самостійно відтворює фактичний матеріал теми, розповідає про історичну постать на основі матеріалів підручника, встановлює хронологічну послідовність трьохчотирьох подій; користується джерелами історичної інформації і за допомогою вчителя використовує для пояснення основного змісту теми.

III. Достатній рівень

- 7 балів** – Учень (учениця) послідовно і логічно відтворює навчальний матеріал теми, виявляє розуміння історичної термінології, характеризує події (причини, наслідки, значення), виокремлює деякі ознаки явищ та процесів; самостійно «читає» історичні карти з допомогою їх легенди; самостійно працює з матеріалами підручника, встановлює відповідність подій та явищ.

8 балів – Учень (учениця) володіє навчальним матеріалом і використовує знання за аналогією, дає правильне визначення історичних понять та користується ними, аналізує описані історичні факти, порівнює однорідні історичні явища, визначає причиннонаслідкові зв'язки між ними, встановлює синхронність подій у межах періоду з курсу історії України та всесвітньої історії; використовує історичну карту як джерело знань.

9 балів – Учень (учениця) оперує навчальним матеріалом, узагальнює окремі факти і формулює нескладні висновки, обґрунтовуючи їх конкретними фактами; розпізнає історичний факт та його інтерпретацію; дає порівняльну характеристику історичних явищ, самостійно встановлює причиннонаслідкові зв'язки; синхронізує події у межах курсу, аналізує зміст історичної карти.

IV. Високий рівень

10 балів – Учень (учениця) використовує набуті знання для вирішення нової навчальної проблеми; виявляє розуміння історичних процесів; робить аргументовані висновки, спираючись на запропоновані історичні джерела; порівнює і систематизує дані історичних джерел, включаючи історичні карти; синхронізує події вітчизняної та всесвітньої історії в межах вивченого історичного періоду

11 балів – Учень (учениця) володіє глибокими знаннями, може аргументовано висловлювати власні судження в усній та письмовій формі, співвідносити історичні процеси з періодом на основі наукової періодизації історії; аналізує історичні джерела в їх багатоаспектному та багато перспективному вимірі.

12 балів – Учень (учениця) системно володіє навчальним матеріалом; самостійно характеризує історичні явища, виявляє особисту позицію щодо них; уміє виокремити проблему і визначити шляхи її розв'язання; самостійно добирає інформацію про минуле, аналізує та узагальнює її, пов'язує конкретну тему з широким історичним контекстом, використовує міжпредметні зв'язки.

Оцінка здійснюється в бальній системі й в оцінюючих судженнях, що для багатьох школярів бувають не менш важливі.

Відповідно до чинного законодавства заклад освіти може здійснювати оцінювання за власною шкалою оцінювання результатів навчання учнів та учениць або за системою оцінювання, визначеною законодавством.

У разі запровадження закладом освіти власної шкали оцінювання результатів навчання учнів та учениць, ним мають бути визначені правила переведення до системи оцінювання, визначеної законодавством.

Заклад може використовувати інші системи оцінювання навчальних досягнень учнів та учениць за погодженням з місцевими органами управління освітою.

У сучасній школі критерієм оцінки роботи учнів повинен стати не стільки обсяг матеріалу, що залишився в пам'яті, скільки вміння його аналізувати, узагальнювати, активно використовувати в нестандартній (позанавчальній) ситуації; вміння самостійно добувати знання, вести пошуково-дослідницьку роботу. У зв'язку з цим зростає значення самостійної роботи учнів як на уроках, так і в процесі виконання домашнього завдання.

Головним елементом уроку, якому відводиться основний час, є **вивчення нового матеріалу**. Він може бути у формі учительського викладу або самостійної пізнавальної роботи учнів у класі під керівництвом вчителя: читання тексту, джерел, аналіз схеми, картин та ін. Цей елемент уроку від студента-практиканта вимагає гарних знань і відповідних навичок:

- а) узагальнення попереднього матеріалу і його зв'язку з поточним;
- б) дотримання принципів науковості, історизму,

- об'єктивності, наочності, систематичності, доступності, індивідуального підходу до учнів тощо;
- в) застосування методів і прийомів навчання, які активізують самостійну думку учнів;
 - г) підтримувати увагу учнів, збуджувати їх інтерес до навчального матеріалу;
 - д) образного й емоційного викладу матеріалу;
 - е) користуватися літературною мовою, намагаючись не бути «прив'язаним» до конспекту;
 - є) робити висновки та узагальнення в кінці подачі нового матеріалу.

План викладу нового матеріалу можна записати на дошці. Під час розповіді кожна з логічних частин цього плану мусить бути якимось чином підкреслена. Необхідно робити наголоси на закінченні однієї частини і початку нової. Це допомагає фіксувати увагу учнів, що слідкують за виконанням записаного на дошці плану.

Подаючи новий матеріал практиканти іноді припускаються методичних помилок, до яких належать: невміння стимулювати пізнавальну активність учнів, розвивати їх самостійність у роботі, що призводить до пасивності учнів на уроці; одноманітність засобів викладу нового матеріалу, звертання переважно до розповідної форми, яка недостатньо сприяє прищепленню учням інтересу до вивчення історії, не стимулює їх активну роботу в класі; невміння забезпечити засвоєння учнями нового матеріалу, через що їм важко виконувати домашнє завдання.

Щоб не допускати таких недоліків, треба:

- а) добиватися якнайповнішої відповідності матеріалу, що вивчається на уроці, змістові програми; основну увагу приділяти вивченню головних і найскладніших питань нового матеріалу, конкретизувати його, про-

водити розбір і узагальнення; доповнювати матеріал підручника, використовуючи для цього художню літературу, візуалізацію, інтернет ресурси тощо;

- б) застосовувати різноманітні методи та прийоми вивчення нового матеріалу відповідно до змісту й завдання уроку та вікових особливостей школярів;
- в) намагатися, щоб учні засвоювали навчальний матеріал головним чином ще на уроці.

Як правило, розповідь учителя повинна закінчуватися бесідою з учнями, з якої він дізнається, які питання з його розповіді учні зрозуміли, а які треба повторити чи розібрати глибше. Запитання для закріплення поданого матеріалу студент-практикант обов'язково записує в план-конспект. Можливі й інші методи закріплення матеріалу: письмові вправи, практична робота, самостійна робота з підручником чи Інтернет ресурсами тощо.

Даючи **домашнє завдання** студент-практикант повинен вміти:

- а) визначити його зміст і мету, доступність і посильність для учнів;
- б) дати настанови учням як виконати завдання;
- в) пов'язати домашнє завдання з темою наступного уроку.

Визначаючи домашнє завдання, практикант не тільки повинен зазначити номер чергового параграфа, але обов'язково роз'яснити, на що в змісті підручника й ілюстративного матеріалу треба звернути особливу увагу, на які питання підготувати відповіді, що варто твердо запам'ятати, яку літературу можна додатково почитати по змісту уроку чи які інтернет ресурси можна використати тощо.

Домашнє завдання може бути розраховане на підготовку усної відповіді, а також – на заповнення таблиці, виготовлення календаря подій, складання історичного кросворду,

оформлення презентації тощо. Використання карт та ілюстрацій підручника теж є елементом ряду домашніх завдань.

Закінчувати урок студент-практикант має своєчасно.

Складовою частиною педагогічної практики є активна участь студента-практиканта в **організації та проведенні позакласної і позашкільної роботи**. Студенти повинні брати участь у всіх освітньо-виховних заходах класу і школи: класних зборах, батьківських зборах, заходах органів шкільного самоврядування, випуску класних та шкільних стінних газет, підготовці тематичних постів в соціальних мережах, проведенні різноманітних конкурсів, олімпіад, КВК тощо, організації екскурсій, походів до музеїв, театру, кіно, на виставки, індивідуальній роботі з учнями аж до відвідування їх за необхідністю вдома тощо.

Після закінчення терміну практики студенти звітують про її виконання.

Студент-практикант подає на кафедру письмовий звіт про проходження педагогічної практики, характеристику отриману ним у навчальному закладі, один з планів-конспектів проведених ним уроків та рецензію на відвіданий урок, проведений колегою чи вчителем. (Зразки оформлення документів **Додаток 4**).

Виконання студентами програми практики оцінюється диференційовано, при цьому беруться до уваги думка навчального закладу, де проводилась практика, якість оформлення звіту, плану-конспекту уроку та рецензії проведеного уроку колегою-практикантом чи вчителем.

Оцінка за практику вноситься в заліково-екзаменаційну відомість і в залікову книжку за підписом керівника практики.

Студент, що не виконав програму практики і отримав незадовільний відгук на базі практики або незадовільну оцінку при захисті підсумків практики, направляється на практику

вдруге в період канікул або відраховується з числа студентів факультету.

Отже, педагогічна практика є надзвичайно важливою складовою частиною формування вчителя історії. Під час проходження практики студенти отримують можливість із середини познайомитися з працею сучасних вчителів, здобувають основні навички педагогічної роботи в школі, перевіряють свій рівень фахової підготовки.

Сьогодні, коли середня загальноосвітня школа перебудовується, стає на шлях гуманізації, демократизації, особливо гостро постає проблема залучення в школу молодих енергійних людей здатних впровадити нові ідеї в життя. Випускники історичного факультету, в стінах університету, отримують необхідні для цього знання й навички педагогічної роботи.

Список використаної літератури

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. – К., 1998. – 560 с.
2. Баханов К. О. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України. – К., 1996. – 206 с.
3. Баханов К. О. Навчання історії в школі під кутом зору компетентнісного підходу: посібник для вчителя. – Х.: Вид. група «Основа». – 2012. – 127 с.
4. Баханов К. О. Організація особистісно орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя історії. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 159 с.
5. Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 108 с.
6. Булда А.А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості). – К., 1999. – 498 с.
7. Єфімова В. О. Історія: Методичні рекомендації щодо проведення навчальної практики / В. О. Єфімова. – Х.: Вид. група «Основа», 2004. – 144 с.
8. Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
9. Історія України. Всесвітня історія. Історія: Україна і світ. Інтегрований курс. 10-11 класи. НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ для загальноосвітніх навчальних закладів <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasisv>

10. Костюк І. А. Практичні заняття з історії як засіб розвитку критичного мислення та дослідницьких навичок учнів. // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання. – 2014. – № 1 – 2. – С. 6–8.
11. Ладиченко Т. Формування історичного мислення в процесі вивчення курсу всесвітньої історії в школі. // Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей. – Одеса, 1999. – С.73-77.
12. Левітас Ф.Л., Салата О.О. Методика викладання історії. Посібник вчителя./ Ф.Л. Левітас, О.О. Салата. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 96 с. – (Б-ка журн. «Історія та правознавство», Вип. 8 (32)).
13. Мисан В. Вивчення писемних джерел на уроках з історії України. Універсали Центральної Ради. // Історія в школах України. – 1997. – №2. – С.31-34.
14. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 192 с.
15. Мороз П. Методичні вимоги і критерії до характеристики історичної особи. // Історія в школах України. –1997. – №3. – С.26-28.
16. Осадчук Р. Використання словесно-діалогічних методів у навчальному процесі. // Історія в школі. – 1999. – №7. – С. 11-13; – №8-9. – С.12-16.
17. Пастушко Р. Концептуальні засади шкільної історичної освіти. // Історія в школах України. – 1999. – №4. – С.3-7.
18. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. – К.: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. – 208 с.
19. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. – К., 2006. – 328 с.

20. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
21. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
22. Соловей М., Кудіна В., Спіцин Є. Професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя в кредитно-модульній системі організації навчання: Навчальний посібник. – [3-є вид., доповн.]. – К.: Ленвіт, 2013. – 414 с.
23. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Г.Г. Яковенко. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. – 324 с

Додаток 1.

Методичні матеріали з історії України та всесвітньої історії для загальноосвітньої середньої школи

1. Абраїмов В. Перша світова війна 1914-1918 рр. в курсі всесвітньої історії 10 кл.: методичні рекомендації. // Історія в школі. – 1998. – №5-6. – С. 36-47.
2. Александра М., Голованов С. Експерсія на античний некрополь. Методична розробка до уроку «Культура стародавньої Греції» 6 клас. // Історія в школі. – 1998. – №10. – С. 27-30.
3. Александра М., Голованов С. Мандрівка античним Римом. Методична розробка до уроку «Культура стародавнього Риму» 6 клас. // Історія в школі. – 1998. – №11. – С. 18-21.
4. Борисов С. Хронологічні завдання на уроці історії. 8 клас. // Історія в школі. – 1998. – № 9. – С. 17–19.
5. Булда А.А. Управління знаннями як фактор методичної підготовки студентів-істориків до викладання суспільних дисциплін в сучасній школі // Наука і сучасність. – 2001. – Т.29. – С.43-48.
6. Венцева Н. О. Дискусійні методи на уроках історії України: 7-8 кл. Н.О. Венцева. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 128 с.
7. Власов В. Як перевірити та оцінити історичну компетентність учнів (до концепції контрольних робіт Державної підсумкової атестації з історії України) / Віталій Власов // Історія в школах України. – 2010. – №4. – С.3–17.
8. Галенко М. «Акт проголошення незалежності України»: План-конспект уроку. // Історія в школі. – 1997. – № 4. – С. 32–37.

9. Галегова О., Чернасьне Л. Якою бути історичній освіті // Історія України. – 2002. – № 11. – С. 16.
10. Герман О.І., Чернікова О.І. Можливості підручника у формуванні ключових компетентностей учнів // Історія та правознавство. – 2008. – №5. – С.6-7.
11. Духопельников В.М. Хрестоматія з всесвітньої історії: середні віки. 7 клас. – К., 1998. – 160 с.
12. Загребельна Н. Комбінований урок «Становлення київської держави» 7 клас.: урок – подорож на тему: «Земля, що знана і чута усіма» // Історія в школі. –1999. – № 11. – С. 24–31.
13. Загребельна Н. Урок «Зміцнення Київської держави в середині Х століття» 7 клас. // Історія в школі. – 2000. – № 3. – С. 24–36.
14. Іващенко О. М., Поліщук Ю. М. Історія України в опорних таблицях: Навч. посібник для середніх шкіл. – К., 1999. – 303 с.
15. Історія України. Всесвітня історія. Історія: Україна і світ. Інтегрований курс. 10-11 класи. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
16. Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
17. Кобаль В.І. Методика розвитку пізнавальних інтересів учнів при вивченні історії України засобами краєзнавства : Монографія. – Мукачєво-Дніпропетровськ: Середняк Т. – К., 2014. – 227 с.
18. Кожемяка О. Л. Інтелектуальні ігри на уроках історії / О. Л. Кожемяка. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 144 с.
19. Колосовська Н. Д., Рагулін В. Я., Шитюк М. М. Цікава історія України: Вікторини, тести, кросворди, загадки, історичні диктанти, матеріали з першоджерел. – Миколаїв, 1997. – 139 с.
20. Коляда І. Методика організації та проведення уроку – уявної подорожі на тему: «Цікавинки» Києва. (Вступ до історії, 5 клас) // Історія в школі. – К., 2013. – № 3. – С. 32–44.

21. Коляда І. Урок «Київська держава за правління Ярослава Мудрого» 7 клас. // Історія в школі. – 2000. – № 2. – С. 23–28.
22. Комаров В.О. Методичні умови формування історичного мислення учнів у процесі навчання. Автореф. на здобуття докт. педагог. наук. – К., 1996. – 36с.
23. Комаров В. Традиції та інновації в сучасній історичній освіті // Історія в школі. – 2003. – № 9. – С. 7–10.
24. Криlach К. І. Історія стародавнього світу в літературних творах: хрестоматія. 6 клас. –К., 1998. – 398 с.
25. Кудря Н. План-конспект уроків. Тема: «Розпад Радянського Союзу і відродження України». // Історія в школах України. – 1999. – № 1. – С. 37-43; – №2 –С.28-35; – № 3. – С. 46-51; № 4. – С.30-35; – 2000. – № 1. – С. 42-44.
26. Лебедева Ю. Розробки уроків за темою: «Західноукраїнські землі в 1920-х – 1939 рр.» 10 клас.// Історія в школах України. – 1998. – № 2. –С. 39-45.
27. Марковська С. Урок «Запровадження християнства на Русі» 7 клас. // Історія в школі. – 2000. – №2. –С.28-31.
28. Марченко О.С. Початок викладання та вивчення нової історії країн Західної Європи в Харківському університеті // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. – 2000. – С.170-177.
29. Мирошниченко В. Предметна компетентність учнів як ключовий орієнтир сучасного навчання історії в школі // Історія та правознавство. – 2007. – №32. – С.2-5.
30. Мокрогуз О.П. Виховання толерантності на уроках історії. // Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей. – Одеса, 1999. – С.185-193.
31. Ніколайчук Д., Коляда І. Методика Організації та проведення лабораторно-практичного заняття на тему: «Военно-політичні події національно-визвольної війни (1652–1653)» (історія України, 8 клас) // Історія в школі. – К., 2014. – № 3. – С. 40–42.
32. Носков В. Клио типа «Модерн» // Alma mater. – 2003. – №9. – С.15-22.

33. Освітні технології: Навчально-методичний посібник / Під ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2003. – 255 с.
34. Сверенюк Д. Повторювально-узагальнюючий урок з тем: «Галицько-Волинська держава», «Українські землі в складі Великого князівства Литовського» 7 клас. // Історія в школі. – 1999. – №12. – С.30-35.
35. Старєва А. М. Методика навчання історії: особистісно орієнтований підхід. Навч. посібник. – Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2007. – 332 с.
36. Томальська Г. Історія стародавнього світу в синхронічних таблицях. 6 клас. // Історія в школі. – 1998. – №9. – С. 36-39.
37. Турлук Т. Урок «США у 1980-1990-і рр.» Всесвітня історія. 11 клас. Урок засвоєння нових знань. Лекція. // Історія в школі. – 1999. – №.11 – С. 28-32.
38. Чумак В.М. Розвиток історичного мислення у процесі вивчення вітчизняної історії та його вплив на історичну свідомість // Виховання й культура. – 2000. – № . – С. 78–81.
39. Шкатула О.В. Розвиток учнівських компетенцій як основа успішного навчання // Історія та правознавство. – 2009. – №8. – С.6-8.
40. Щербина М. Ігрові розминки на уроках тематичного оцінювання у 6 класі // Історія в школі. – К., 2015. – № 11. – 12. – С. 38–40.
41. Електронні версії підручників <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/>
42. Перелік підручників та навчально-методичних посібників рекомендованих МОН України <https://goo.gl/93BNko>
- 43/ Історія в школі. Електронний журнал. <https://www.historyua.com>
44. Шкільне життя. <https://www.schoollife.org.ua/usi-uroky-istoriji/>

Додаток 2.

Класифікації запитань у відповідності до різних принципів їх поділу¹:

1. Складовими *відвертого запитання* є одночасна присутність в ньому його передумови і вимоги визначити невідоме. Наприклад, «Якого року Німеччина розпочала Другу світову війну?».
2. *Приховане запитання* виражається лише своїми передумовами, а вимога усунути невідоме виявляється лише після осмислення передумов запитання. Наприклад, прочитавши текст: «Восени 1939 року розпочалася Друга світова війна. Військові дії на території СРСР розгорнулися з 22 червня 1941 року», – ми не виявимо в ньому явно сформульованих запитань. Однак, після осмислення прочитаного виникає бажання запитати: «Чому територія Радянського Союзу опинилася в зоні воєнних дій?», «Чому воєнні дії на території СРСР розгорнулися тільки з 22 червня 1941 року?» і т.д. Текст, таким чином, містить приховані запитання.
- 3-4. *Складне запитання* відрізняється від *простого* тим, що перше можна розчленувати на елементарні питання. Складне запитання утворюється з простих за допомогою сполучників «і», «або», «якщо, то?»... Наприклад, «Чим

¹ Афанасьєв М.М. Запитання як засіб розвитку пізнавально-навчальної активності учнів на уроках історії. // Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей. – Одеса, 1999. – С.100-111.

відзначалося суспільно-політичне життя в Україні в повоєнні роки і які в ньому були суперечності?»).

- 4-А. Серед простих запитань правомірно розрізняти відкриті і закриті питання. Відкрите запитання не пов'язує відповідаючого жорсткими рамками і дозволяє давати відповіді у вільній, невимушеній формі. Тому воно має неоднозначний зміст. Наприклад, «Що ви можете сказати про характер участі радянських військ у війні в Афганістані 1979-1989 років?»).
- 4-Б. В свою чергу закриті запитання чітко лімітує відповідаючого, ставить його в жорсткі умови і вимагає конкретної відповіді у вигляді одного-єдиного розповідного речення. Це досягається завдяки чіткій вказівці у запитанні на категорію (чисельність), до якої належить відповідь (об'єкт, який ми шукаємо), і тому в загальних рисах уже відомо, що вимагається питанням. Наприклад, «Коли припинив своє існування Радянський Союз?»).
- 5-6. Прикладом *запитання-уточнення* може бути «Правда, що в Україні проживають представники більше ніж ста націй і народностей?», а прикладом *запитання-доповнення* – «Хто став першим президентом незалежної України?»).
7. *Питання до рішення* (питання першого виду) характеризується тим, що в ньому відповідь або її заперечення є елементом структури запитання і знаходиться під питальним знаком. Постановка таких запитань сама по собі вичерпує всі можливості, серед яких слід шукати відповідь. Такого виду запитання вимагає дві можливі відповіді – або «так», або «ні» (такі запитання називають дихотинічними). Наявність в таких запитаннях частки «чи» відносить їх до виду пропозиціональних. Наприклад, «Чи стала Україна незалежною державою 1991 року?»).

8. У *запитаннях до додатку* (питання другого виду) намічена лише схема відповіді, яка називається основою запитання (її не слід плутати з логічною передумовою питання). У цьому випадку можливі відповіді не містяться під запитальним знаком і часто не зрозуміло, скільки відповідей може бути взагалі. Тому той, хто ставить питання другого виду, завжди повинен бути готовим до його корекції. Так, наприклад, запитання «Які країни світу зараз приймають участь у миротворчих заходах в Косово?» можна уточнити, замінивши його кількома запитаннями: «Україна приймає участь у миротворчих заходах в Косово?», «США приймають участь у миротворчих заходах в Косово?» і т.д.
- 9-10. Класифікація запитань передбачає можливість складання як *загальних, так і одиничних питань*. Наприклад, «Як ви можете охарактеризувати соціально-економічне становище українського народу на сьогоднішній день?». Зрозуміло, що це дуже загальне запитання, і щоб на нього відповісти, необхідно скласти одиничні питання. Наприклад, «Як забезпечуються пенсіонери?», «Чи своєчасно виплачується зарплата?», «Чи всі забезпечені роботою?» і т.д.
11. Питання є *вузловим*, якщо вірна відповідь на нього слугуватиме безпосередньо досягненню мети. Наприклад, «Коли почалася Друга світова війна?».
12. Питання є *наводячим*, якщо вірна відповідь на нього якимось чином підготовлює або наближає нас до розуміння вузлового запитання, яке, як правило, опиняється залежним від висвітлення наводячих питань. Чітких кордонів між вузловими і наводячими питаннями не існує. Наприклад, «Коли Німеччина напала на Польщу?» (порівняйте його з прикладом вузлового запитання).
13. Відповідь на *нетворче (інформаційне) запитання* труд-

нощів не викликає. Вона вже може відома учню, або її можна легко знайти шляхом звернення до довідника. Наприклад, «Хто був першим президентом США?».

14. Відповідь на *творче запитання* відшукується опосередкованим шляхом, вимагає розумової напруги і може супроводжуватися формуванням і використанням нових, до того часу ще невідомих, знань і методів.
15. *Коректні запитання* відзначаються тим, що в них основна частина опирається на істинні передумови. Наприклад, на коректне запитання «Чи можливо припинити війну в Чечні?» можна дати логічну коректну відповідь.
16. У *некоректному запитанні* основна частина базується на хибних, помилкових передумовах. Наприклад, «Коли відбудуться вибори короля в США?». За Конституцією цієї країни Сполучені Штати Америки є державою з президентською формою управління, а не монархією. Тому єдиною вірною реакцією на некоректні запитання є заперечення передумов, які у прихованій формі містяться в основній частині, тобто відкидання самого запитання.

Додаток 3.

Методичні матеріали до проведення окремих уроків

Зразок проведення уроку-дискусії¹

1. Тема уроку-дискусії визначається вчителем наперед і залежить від теми, що вивчається за програмою. Тобто після вивчення логічно завершеного історичного періоду вчитель має визначити ключову тезу, яка б відбивала основний зміст навчального матеріалу.
2. Усі учні повинні записати тезу і самостійно або за допомогою вчителя підготуватися до уроку-дискусії. Результати підготовки оформлюються письмово в зошиті і після уроку перевіряються вчителем.
3. На початку уроку вчитель за допомогою жеребкування або за графіком визначає команди (стверджувальну і заперечувальну), які дискутуватимуть за визначеною тезою, і розподіляє всі обумовлені грою ролі: групи інформаційної підтримки за відповідними секторами, групи експертної підтримки, суддівську групу і хронометриста. Визначати команди і ролі краще на тому уроці, на якому проводитиметься така дискусія. Це, по-перше, сприяє всебічній підготовці учнів під час самостійної роботи над матеріалом, а по-друге, формує в них уміння миттєво орієнтуватись у ситуації і приймати відповідні рішення.

¹ Сотніченко В. Виховання толерантності на уроках історії. // Історія в школах України. – 2000. – №2. – С. 33-35.

4. Учитель наперед розробляє і встановлює регламент проведення уроку-дискусії. Регламентом треба передбачити не тільки час на виступ кожного учасника, а й послідовність виступів загальний порядок проведення уроку-дискусії.
5. Урок-дискусія починається виступом першого гравця (капітана) стверджувальної команди (якщо визначена теза має-стверджувальний характер, то починає гравець стверджувальної команди, і навпаки);
 - гравці обох команд уважно слухають твердження або заперечення і готуються до виступів. Висловити свої аргументи або контраргументи повинні всі учасники команд;
 - групи інформаційної підтримки стежать за грою і, залежно від ситуації, мають наготові необхідні аргументи для того, щоб надати допомогу гравцям своєї команди.
 - групи експертної підтримки аналізують виступи команд, відшукуючи помилки, і записують їх для того, щоб наприкінці уроку зробити критичний аналіз і таким чином підтримати свою команду;
 - суддівська група і хронометрист стежать за дотриманням учасниками уроку регламенту і правил дискусії.
6. Під час дискусії суддівська група веде облік активності учасників і стежить за тим, щоб пауза між аргументом і контр-аргументом не перевищувала встановлений регламентом час (10 секунд). Якщо протягом цього часу не буде дано контраргумент вважається, що команда переконала свого опонента, оскільки той не зміг їй заперечити.

7. Після завершення дискусії між основними гравцями групи інформаційної підтримки команд обмінюються аргументами та контраргументами за визначеними секторами. (Учитель дає можливість представити від кожного сектора (економіки, політики, культури) ті аргументи, що не використовувалися до цього.
8. Далі виступають групи експертної підтримки, які критично аналізують виступи команди-опонента та її групи інформаційної підтримки і доводять, що аргументи команди, яку вони підтримують, були справді правильними і переконливими.
9. Суддівська група оприлюднює результати уроку-дискусії. Показниками успішності уроку-дискусії є спростовані або неспростовані аргументи і контраргументи які реєструється суддівською групою у спеціальному бланку. Але суддівська група має утримуватися від визначення команди, яка перемогла в цій дискусії. Вона тільки повинна вказати на основні порушення учасниками регламенту уроку-дискусії, а також на кількість неспростованих аргументів команди.
10. Завершує урок-дискусію учитель аналізом основних результатів. При цьому краще утриматися від критики, а вказати на справжні вияви інтелекту учасниками дискусії, на рівень підготовки, на виграшні моменти, дати рекомендації для підготовки до наступної дискусії.

Учитель при цьому виконує роль режисера. Він починає і вчасно завершує урок-дискусію, стежить за тим, щоб учні правильно використовували аргументацію і логічно будували свої аргументи, сприяє коректності дискусії.

Варіанти проведення вікторин.

- I. **«Незвичайні назви».** Завдання:
1. Поясніть, чому періоди, про які йдеться нижче, мають таку назву.
 2. Назвіть видатних діячів кожного періоду.
 3. Вкажіть роки їх правління, час діяльності. Який слід вони залишили в історії?
 - а) період двовладдя;
 - б) Гетьманщина;
 - й) Директорія;
 - г) неп;
 - д) «стрибок в індустріалізацію»;
 - е) «суцільна колективізація»;
 - є) «холодна війна».
- II. **«Визначте подію».** Завдання:
1. Визначте подію, приховану за назвою...
 2. Вкажіть час, коли відбувалася подія.
 3. Поясніть зміст назви:
 - а) Центральна Рада;
 - б) «воєнний комунізм»;
 - в) згорання непу;
 - г) українізація;
 - д) «Спілка визволення України» і т. п.

Приклад використання хронологічних завдань-конкурсів².

«Стрічка часу». Три команди – три ряди учнів. Усім їм пропонується визначити певну кількість дат, написаних послідовно. Дати стосуються різних історичних подій. Учні

² Глушаниця О. «Серце віддаю дітям». // Історія в школах України. – 1997. – №4. – С.30-32.

повинні вибрати і класифікувати їх за певним принципом, наприклад, підібрати дати:

- а) що стосуються років життя чи правління політичних діячів;
- б) що характеризують етапи революційного руху;
- в) що стосуються подій воєнного часу;
- г) що стосуються подій, які характеризують економічний і політичний розвиток.

Дати: 1886–1934 рр., 1905–1907 рр., 27.02.1917 р., грудень 1917 – січень 1918 р., 29.04.1918 – 14.12.1918 р., 18.03.1921 р., 1921–1923рр. і т. п.

Додаток 4.

Приклади оформлення звітної документації після завершення педагогічної практики

ЗВІТ

про проходження педагогічної практики
в загальноосвітній середній школі № _____
м. _____
студентом/студенткою освітньої програми
«Середня освіта (Історія)»

(Прізвище, ім'я, по-батькові)

Керівник практики від історичного факультету _____

(Вчене звання, прізвище, ініціали)

Керівник практики від школи вчитель-керівник _____

(Прізвище, ініціали)

Педагогічна практика проходила в загальноосвітній середній школі № ____ з _____ по _____ 20__ р.

Практика поділялась на пасивну та активну. У зв'язку з тим, що більша частина моєї педагогічної практики проходила в період карантину, я зумів/ла ознайомитись з учительським колективом, планами та темами уроків, проблемами

виховання учнів та вплив на них сучасної молоді. Отже, під час пасивної практики я вивчив/ла структуру навчального закладу та особливості організації навчального процесу.

Відвідав/ла 5 уроків вчителя-керівника _____

(Прізвище, ініціали)

8 клас

«Національно-культурний рух України 16 ст. – перш. пол. 17 ст.» (дата проведення)

«Церковне життя в 16 ст. Берестейська церковна унія.» (дата проведення)

«Культура України перш. пол. 16 – перш. пол. 17 ст.» (дата проведення)

9 клас

«Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях під час революції 1848 – 1849 рр. у Австрійській імперії» (дата проведення)

«Наслідки та значення подій 1848 – 1849 рр. на західно-українських землях» (дата проведення).

Під час активної практики

1. Провів/ела 7 уроків :

10 клас

«Релігійне життя в Україні. Виникнення Української Православної церкви (УАПЦ)» (дата проведення)

«Церковна політика. Ліквідація УАПЦ» (дата проведення).

8 клас

«Національно-визвольна війна українського народу проти Речі Посполитої сер. 17 ст. Відродження української держави» (дата проведення)

«Передумови і початок Національно-визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої» (дата проведення)
«Розгортання Національно-визвольної війни в 1648р .» (дата проведення)

7 клас

«Київська держава за перших князів» (дата проведення)
«Київська держава за Ярослава Мудрого» (дата проведення)
«Київська Русь за князювання Володимира Великого. Запровадження християнства як державної релігії» (дата проведення)

2. Брала участь у підготовці сценарію вечора пам'яті «Випробування Чорнобилем», який додаю до звіту.

Підпис студента-практиканта _____

Підпис вчителя-керівника _____

Дата

РЕЦЕНЗІЯ

на урок, проведений в загальноосвітній школі № _____,

м. _____

вчителем/вчителькою історії _____

_____ (Прізвище, ініціали)

Рецензент – студент/ка __ курсу _____ групи історичного факультету

_____ (Прізвище, ім'я, по-батькові)

Керівник практики від школи вчитель-методист _____

_____ (Прізвище, ім'я, по-батькові)

Урок було проведено _____ 20__ року в 9Б класі на тему «Наслідки та значення подій 1848 – 1849 рр. на західноукраїнських землях». Для проведення уроку історії вчителем/вчителем був обраний комбінований тип викладання. Це дало можливість зосередити увагу учнів на період, що вивчається, мобілізувати їхні попередні знання, що обумовило гарне засвоєння нового матеріалу, зрозуміти історичні причини і наслідки революції на західноукраїнських землях і початку національно-визвольної боротьби.

Учні зрозуміли причини, що призвели до початку активності українців у Східній Галичині та неухильного загострення українсько-польського антагонізму.

Намічений план уроку був виконаний у повному обсязі. Треба відмітити також велику освітню роботу, яку провів учитель, розкриваючи перед учнями зміни в суспільних та політичних сферах життя імперії.

Вчитель зумів зрозуміло пояснити учням велике значення того періоду та повністю досягнув мету уроку, раціонально використовуючи час.

Протягом уроку вчитель/вчителька використовував/ла карту західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії, що дало змогу учням засвоїти новий матеріал. Вчитель/вчителька також вдало використовував індивідуальні особливості учнів завдяки знанню їхньої психології. В ході уроку вчитель/вчителька задавав допоміжні питання, що давали змогу учням орієнтуватися в новому матеріалі, утримувати увагу учнів на належному рівні та підтримувати дисципліну без зайвих зауважень.

В ході уроку було опитано 6 учнів, об'єктивно оцінені їхні знання та виставлені оцінки, на які вони заслуговували. Учнями були допущені незначні помилки щодо встановлення точних дат. Вчитель/вчителька вміло виправляв помилки, не даючи учню відчуття провини, намагаючись асоціювати певну дату із знайомою вже для нього подією.

При проведенні уроку вчитель/вчителька показав/ла високу професійну майстерність, любов до дітей, знання психології взаємовідносин в колективі. Тому я вважаю, що урок пройшов на належному рівні і педагог заслуговує на високу позитивну оцінку.

_____ Підпис студента/ки-практиканта/ки _____
Дата

ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ

з історії України у 7 класі
загальноосвітньої середньої школи № __ міста _____,
проведений _____ 20__ року
студентом/кою-практикантом/кою _____ курсу
_____ групи історичного факультету

(Прізвище, ім'я, по-батькові)

Керівник практики від історичного факультету _____

(Вчене звання, прізвище, ініціали)

Керівник практики від школи, вчитель-методист _____

(Прізвище, ініціали)

У р о к № 4

Тема: «Русь-Україна за Володимира Великого. Запровадження християнства»

Мета: ознайомити учнів з діяльністю князя Володимира Святославича; з'ясувати, які реформи запровадив Володимир, проаналізувати внутрішню і зовнішню політику; розвивати історичне мислення, розвивати логічні компетенції учнів (аналіз історичних фактів, подій, визначення причинно-наслідкових зв'язків між ними), сприяти формуванню патріотичної свідомості, шанобливому ставленню до історичного минулого.

Обладнання: підручник, портрет князя Володимира Великого, атласи, історична карта.

Тип уроку: комбінований.

Структура уроку.

Організаційний момент.

Актуалізація опорних знань.

Вивчення нового матеріалу за планом:

- 1) Початок правління князя Володимира.
- 2) Зміцнення державних рубежів.
- 3) Зміцнення великокнязівської влади.
- 4) Хрещення Русі.
- 5) Висновки.

Закріплення.

Підсумки уроку.

VI. Домашнє завдання.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

Учитель/Учителька. Ми з вами продовжуємо дослідження історії Русі-України. Та, перш ніж перейти до нових подій, давайте вибудуємо логічний ланцюжок подій.

II. Актуалізація опорних знань. *П'ятихвилинка.*

1 варіант.

375 р., IX ст., 839 р., 882 р., 945 р., погост, варяги, «Іду на ви».

2 варіант.

V ст., 602 р., 860 р., 907 р., 946 р., погост, нормани, «Мертві сраму не імуть».

Бліц опитування.

- Що означає назва «Русь-Україна»?
- Назвіть імена перших князів, що будували Русь.
- Які племена жили на території Русі в ті часи?
- Що таке держава?
- Що таке язичництво?
- Що таке християнство?
- Яку дату вважають датою народження Христа?

- У якому сторіччі християнство стало державною релігією Римської імперії?

Ш. Вивчення нового матеріалу.

Учитель/Учителька. Не випадково ми з вами на початку уроку згадали про християнство. Бо мова піде про славетного князя, і'мя якого означає «володар миру» – про Володимира і хрещення Русі. Князь Володимир був обдарованою, неординарною людиною (*звертаємо увагу на епіграф*). У нас є два експерти, які хочуть розкрити дві сторони особи князя. Послухайте уважно, зробіть нотатки «Володимир: людина і політик».

Позитивні риси	Негативні риси

(Виступають два доповідачі, по ходу доповіді учні роблять примітки, по закінченні виступів зачитують результати).

Висновки: Володимир переміг у жорстокій боротьбі за владу, прийшов до неї по трупах близьких людей. Які якості Володимир виявив у цій боротьбі за київський престол? Убивство суперників – трагічна випадковість чи поширене явище в епоху середньовіччя? Володимир був язичником. Чи засуджувало язичництво вбивство? Як ставилося до цього християнство? *(Відповіді учнів узагальнюються).*

Так страшну данину заплатив Володимир за владу над Києвом. Але відкриваємо «Повість минулих літ» і читаємо: «Подиву гідно, скільки добра вчинив він на Руській землі». Будь ласка, за допомогою підручника й атласу доведіть або спростуйте слова літописця. *(Учні працюють з § 6 підручника і картою атласа «Русь-Україна IX–XI ст.», заповнюють таблицю «Діяльність князів Русі-України», зачитують).*

Висновки: князь Володимир, на відміну від свого батька, не здійснив далеких походів, але остаточно об'єднав східнослов'янські племена в кордонах великої держави, лік-

відував владу племінних князів, зміцнив центральну владу, удосконалив централізовану систему управління.

Але найбільшого значення мала релігійна реформа князя. До речі, я не розумію, навіщо було відмовлятися від традиційної політеїстичної релігії і змінювати її на незнайому і не зрозумілу русичам монотеїстичну?

(Учні жваво реагують на цю провокацію і наводять аргументи проти такого твердження: монотеїзм більш відповідає централізованій державі, яка керується єдинодержцем, відхід від язичництва ставить Русь-Україну на одну дошку з іншими європейськими країнами, перші християни з'явилися на Русі давно, діяли декілька християнських храмів, і серед русичів на той час було вже багато прихильників цієї релігії).

Учитель / Учителька. На той час Володимир мав вибирати із числа чотирьох відомих релігій. Але було обрано саме християнство. Про це – докладніше. *(Коротка доповідь учня/учениці про вибір релігії)*. Отже, вибір зроблено. Як ви вважаєте, які ще причини могли спонукати Володимира віддати перевагу православ'ю?

(Учні називають: близькість одного з християнських центрів ~ Константинополя, поширення християнства на теренах Русі-України й авторитет княгині Ольги. Як доказ можна зачитати цитату з «Повісті минулих літ»: «Якби поганій був закон грецький, то не перейняла б його твоя баба Ольга, а вона була мудріша з усіх людей»).

Чому князь охрестився не в Царгороді, а в Корсуні? *(Це питання складне, але учні, як правило здогадуються, що держава, яка приймає православ'я у Константинополі, перетворюється на провінцію Візантії)*. Але чому ж тоді Ольга охрестилася в Царгороді? *(Відповідають, що вона приймала нову віру особисто, а Володимир – для всієї держави, це був державний акт)*.

Яке значення для Русі-України мало запровадження християнства? *(Відповіді учнів, вчитель трохи корегує відповіді, вони записуються в зошитах).*

Висновки. Русь-Україна за часів Володимира Великого стала однією з наймогутніших держав Європи. Прийняття християнства долучило Русь до кола цивілізованих країн. Поріднитися з київським князем володарі багатьох європейських країн вважали за честь.

IV. Закріплення знань.

З якого князівства починалось князювання Володимира Великого?

Чому Володимир Святославович взяв участь у братовбивчій війні?

Яку зовнішню загрозу усунув князь Володимир?

Які головні внутрішньополітичні реформи здійснював Володимир Великий?

- Коли було запроваджено християнство на Русі?
- За яких обставин відбулося запровадження християнства?
- Яке значення для Русі мало запровадження християнства?

V. Підсумки уроку.

Оцінювання роботи учнів.

VI. Домашнє завдання.

§ 6 підготувати відповідь на запитання та виконати завдання до параграфа.

_____ Підпис студента/ки-практиканта/ки _____
Дата

_____ Підпис вчителя/вчительки-керівника _____

ХАРАКТЕРИСТИКА

На студента освітньої програми
«Середня освіта (Історія)»
історичного факультету
Київського національного
університету імені Тараса
Шевченка

(Прізвище, ім'я, по-батькові)

Студент/ Студентка _____
(Прізвище, ім'я, по-батькові)

проходив/ла педагогічну практику в загальноосвітній середній школі № __ міста _____ з __ по __ лютого 20__ року. Вона добре вивчила структуру навчального закладу та особливостей навчального процесу. За цей час він/вона відвідав/ла 5 уроків історії України у 8 та 9 класах. Особисто _____ провів/ела 7 уроків, серед

(Прізвище, ім'я, по-батькові)

яких 2 пробних і 5 залікових по таких темах:

10 клас

«Релігійне життя в Україні. Виникнення Української Православної церкви (УАПЦ)»

«Церковна політика. Ліквідація УАПЦ».

8 клас

«Національно-визвольна війна українського народу проти Речі Посполитої сер. 17 ст. Відродження української держави»

«Передумови і початок Національно-визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої»

7 клас

«Київська держава за перших князів», «Русь-Україна за правління Ярослава Мудрого», «Русь-Україна за Володимира Великого. Запровадження християнства»

Студент/ка _____ прийняла участь
(Прізвище, ім'я, по-батькові)

у підготовці сценарію вечора пам'яті «Випробування Чорнобилем», де проявляла творчу ініціативу та наполегливість.

(Прізвище, ім'я, по-батькові)

сумлінно відносились до підготовки уроків, використовувала великий додатковий матеріал, під час занять зуміла завоювати повагу учнів і зацікавити їх до предмету історія.

На уроках ефективно застосовувались методи контролю знань учнів, доцільне використання додаткового матеріалу. Уроки проводились на достатньо методичному рівні та вміло пов'язувались із сучасністю.

Студент/ка-практикант/ка _____
(Прізвище, ім'я, по-батькові)

показав/ла себе дисциплінованою та працьовитою людиною яка старанно виконує поставлені завдання. Серед проведених 5 залікових уроків п'ять оцінені «відмінно». Треба зазначити, що _____

(Прізвище, ім'я, по-батькові)

слід більш вимогливо ставитись до порушників дисципліни.

Враховуючи вище зазначене, педагогічна практика студентки _____

(Прізвище, ім'я, по-батькові)

оцінюється на «відмінно» і заслуговує 95 балів.

Директор школи

(Прізвище, ініціали)

Керівник практики

(Прізвище, ініціали)

*Пижик Андрій Миколайович,
Черевичний Геннадій Семенович*

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
ІСТОРІЇ В ШКОЛІ:
навчально-методичні рекомендації
до вивчення дисципліни та проходження
педагогічної практики студентами**

Підписано до друку 01.10.2020. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 7,32. Обл.-вид. арк. 7,88.
Наклад 300 прим. Зам. № 011020.

Надруковано в ТОВ “Видавництво “Юстон”
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а
тел.: (044) 360-22-66, www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія дк № 4973 від 09.09.2015 р.